

Svakodnevni život Staroga Egipta

Banović, Željka

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:097565>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Povijest

ŽELJKA BANOVIĆ

SVAKODNEVNI ŽIVOT STAROGA EGIPTA

Diplomski rad

Pula, lipanj, 2020. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Povijest

ŽELJKA BANOVIĆ

SVAKODNEVNI ŽIVOT STAROGA EGIPTA

Diplomski rad

JMBAG: 0303017151

Studijski smjer: hrvatski jezik i književnost – povijest

Predmet: Povijest civilizacija Sredozemlja

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: stara povijest

Mentor: prof. dr. sc. Klara Buršić-Matijašić

Pula, lipanj, 2020. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana, __Željka Banović__, kandidatkinja za magistru __hrvatskog jezika i književnosti – Povijesti__, ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

_____Željka Banović_____

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA o korištenju autorskog djela

Ja, Željka Banović, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom Svakodnevni život Staroga Egipta koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis _____

SADRŽAJ

1. Uvod.....	7
2. Zagonetna egipatska civilizacija.....	9
2.1. Zanimljivosti o Egiptu.....	11
2.2. Vrijeme, dani i sati.....	13
3. Faraoni i naroda.....	15
3.1. Kraljevska toaleta.....	18
4. Graditeljstvo i arhitektura.....	19
4.1. Stambena arhitektura.....	19
4.2. <i>Mastabe</i>	22
4.3. Piramide.....	23
5. Zanimanja, obrti i umjetnost.....	26
5.1. Obrtnici.....	26
5.2. Umjetnici.....	27
5.3. Vojnici.....	28
5.4. Medicina i načini liječenja.....	30
5.5. Pisari i suci.....	32
6. Život u hramovima.....	34
6.1. Pobožnost.....	35
6.2. Svećenstvo i bogoštovlje.....	37
7. Život na selu.....	39
7.1. Seljaci.....	40
7.2. Berba, oranje i sjetva.....	41
8. Obiteljski život.....	43
8.1. Ženidba.....	43
8.2. Žena.....	45
8.3. Djeca.....	48
8.4. Sluge i robovi.....	50
8.5. Kućne životinje.....	51
9. Kućanstvo.....	52

9.1. Hrana i piće.....	52
9.2. Kuhinja.....	55
9.3. Večernje gozbe	56
10. Moda Egipćana.....	57
10.1. Odjeća i obuća	58
10.2. Kosa	60
10.3. Higijena.....	60
11. Zagrobni život i mumificiranje	62
11.1. Vaganje dobrih i zlih djela	63
11.2. Uređivanje grobova.....	65
11.3. Mumificiranje	67
12. Zaključak	70
13. Literatura:.....	71
14. Sažetak	73
Summary	74

1. Uvod

Brojna povijesna istraživanja usmjerena su na Egipat kao prijestolnicu drevne kulture koja je obilježena bogatim graditeljstvom i umjetnostima. Asocijacija na riječ faraon podsjeća na svemoć i mistiku. Uska poveznica s istom riječi su piramide i grobnice. Egipat je sjeveroistočna država smještena uz rijeku Nil. Nekada je Egipat nazivan i „crni“ jer je dolina Nila, obogaćena nanosima iz srca Afrike izgledala vrlo tamno u odnosu na žućkaste visoravni i svijetli pijesak pustinje.¹ Egipatskoj civilizaciji se pripisuje svjetsko čudo nazvano „veličanstvena Keopsova piramida“. Ljude je oduvijek fascinirao način na koji su gradili svoje domove za vječnost. Ukrašavanju grobova posvetili su posebnu pozornost jer su smatrali da će u njima uživati i nakon smrti. Vjerovali su da će zagrobnu sreću postići ukrašavajući stijene grobnica reljefima i slikama koji pokazuju osobu u sarkofagu kako provodi život na svome imanju sa ženom, djecom i bliskim rođacima. Svi ti spomenici, grobnice kraljeva, kraljica i građana prikazuju nam bogatu dokumentaciju.

Egiptologija kao znanost rođena je 1882. godine. Od navedene godine postaje sve bogatija zbog sve većeg interesa povjesničara i arheologa. Mnogi arheolozi, izdavači, scenaristi znanstvenopopularnih filmova natječu se u svemu što je u vezi s njim. Egiptu su posvećeni brojni časopisi, televizijski programi, udruge, predavanja, tečajevi hijeroglifa, izložbe i mnogi turistički obilasci. Prema nekim podacima, u Francuskoj i SAD-u svakoga se dana izdaje jedna knjiga s tematikom faraonskog Egipta. Arheolozi na terenu otkrivaju nove lokalitete, a održavaju se i brojni stručni i znanstveni skupovi. Istraženi su brojni vladari i ostale značajne osobe egipatske povijesti. Autor Igor Uranić navodi da se manje-više izbjegava istraživanje ljudi, jer se o njima znalo premalo.² Međutim, postoje mnogi autori koji su se iscrpno bavili svakodnevicom staroga Egipta. Izdvojila bih Pierra Monteta, francuskog egiptologa koji je cijeli život predano pisao o Egiptu ostavivši nam brojne korisne informacije.

¹ Miquel, 1984, 4.

² Uranić, 2013, 7–8.

Osobno sam oduvijek rado čitala i istraživala o povijesti Egipta i njegovog naroda koji je imao zanimljiv pogled na svijet. I u 21. stoljeću možemo podvući neke paralele s tim starim narodom i mnogo toga naučiti iz njihovih svakodnevnih priča. Zbog toga će ovaj rad pokušati prikazati svakodnevicu ljudi u egipatskim društvima, osobne odnose unutar obitelji te težinu i lakoću svake uloge koja im je doprinosila. Spomenut ćemo i fascinantnu egipatsku mitologiju, običaje i umjetnost. Teško je odlučiti koji je dio ove povijesti zanimljiviji za istraživanje.

Glavni izvori na kojima se temelji ovaj rad je literatura brojnih autora čije su teme relevantne za pisanje ovoga rada.

2. Zagonetna egipatska civilizacija

Herodot, poznati grčki povjesničar i putopisac, izrekao je poznatu misao da je Egipat dar Nila. Stoga, kada krećemo u istraživanje o istome, ovu činjenicu moramo imati na umu. Područje Egipta bogato je s jedne strane vrućom pustinjom, a s druge velikom rijekom Nil. Rijeka pustinju presijeca u smjeru jug-sjever te oko svog korita čini uzak pojas plodnog tla na kojem su se nastanili Egipćani. U Egiptu, zemlji kojoj su dominirali sunce, velika rijeka i pustinja, poplave su bile u potpuno pravilnim vremenskim razmacima. Godišnja poplava mogla se predvidjeti motrenjem položaja zvijezda. Egipat je svojim nastajanjem dijelovima bio sveden na uzak pojas od nekoliko kilometara oko Nila. Zemlja je jedan dio godine bila suha i sterilna, drugi dio crna i plodna. S jedne strane, sunce kao izvor života pomaže vlažnoj zemlji da proklije žito, dok je s druge strane nemilosrdni ubojica onoga tko izgubi svoj put u beskrajnoj pustinji. Rijeka Nil teče od juga prema sjeveru i time je učinila sliku svijeta Egipćana drukčijom od naše utoliko da pod pojmom gore smatraju jug, a pod pojmom dolje sjever. Tako će dvije države pod čijom je unijom nastalo kraljevstvo biti nazvano Gornji (južni) i Donji (sjeverni) Egipat. Gospodarska moć bila je poznata po poljodjelstvu. Nakon povlačenja rijeke bili su uposleni isključivo sjetvom i poslije žetvom, dok bi ostatak godine svatko obavljao neki drugi posao. Žetva je bila svake godine obilata. Nakon ubiranja plodova zalihe su bile pod centraliziranom kontrolom države (svećenstva), uskladištene uz hramove. Time se rješavao glavni izvor hrane pa se ostatak godine mogao utrošiti na razvoj materijalne kulture, ali i njezine nadogradnje – znanosti i umjetnosti. Gospodarska moć temeljila se i na prirodnim resursima nužnim za izgradnju zgrada i izradu kipova.³

Igor Uranić objašnjava egipatsku dualističku sliku svijeta. Tu susrećemo razne simbole kao što su Gornji i Donji Egipat, dvije krune, dvije gospodarice, dvostruka kruna, dvije obale, nebo i zemlja, no načelo krajnosti se ogleda u suprotnosti vječnog i prolaznog koja je nastala iz doktrine o kozmogenezi. Sukladno tom uvjerenju, kada se čovjek rodi, bog mu odmah odredi duljinu života. Egipćani su promatrali svijet kao cikličan tijek. Društveni statusi bili su poprilično kruti jer postoje i pravila tko i kako može ući u vječni život. Egipatska povijest izvire iz neslućenih

³ Uranić, 2002, 12–14.

dubina prapovijesti. Egipćani su tako prostor i vrijeme vidjeli kao privremeno stanje koje je nastalo razdvajanjem neba i zemlje.⁴ Čovjek staroga vijeka sagledavao je svoj život kroz cjelinu zajedništva s narodom, bogovima i prirodom. Tumačenja vlastitog svijeta pronalazili su u mitskim obrascima i idejama. Budući da su živjeli u zatvorenom sustavu, živjeli su u trenutku a vjerovali su u vječnost duše. Egipat je, prema mnogima, stran i dalek. Iza priče o piramidama ne naslućuju se pojedinci i stoga je pun nedostataka o običnim ljudima. Time je onemogućen osobniji odnos čitatelja i istraživača prema ljudima faraonskog doba.⁵

⁴ Uranić, 2002, 14–16.

⁵ Uranić, 2013, 12.

2.1.Zanimljivosti o Egiptu

Egipatska civilizacija trajala je duže od 3000 godina. S navedenom činjenicom može se povezati da su njihove građevine bile vrijedne starine već u vrijeme Grčke i drevnog Rima. Vrijeme su mjerili razdobljima koje su zvali dinastije, a svakom dinastijom vladala je jedna obitelj. Svaka dinastija mogla je imati i do četrnaest kraljeva u obitelji.⁶

Vladari Egipta morali su biti muškarci, s ponekom iznimkom da je kralj bila žena koja je vladala kraljevstvom. Takav primjer je Hatšepsut koja je bila žena-kralj i često se zbog toga prikazivana poput faraona. Svoje ime dala je uklesati na mnoge važne spomenike, no kraljevi koji su je naslijedili izbrisali su njezin svaki trag. Posljednja egipatska kraljica bila je Kleopatra koja je vladala državom skoro 1500 godina iza svoje prethodnice.⁷

Važno je nalazište megalita koje je pronađeno u mjestu Nabta (istočno od Nila u Sahari). Nalazište podsjeća na Stonehenge, a megaliti su bili poslagani u krug te su služili kao astronomski orijentiri. Stari su od šest do sedam tisuća godina te se smatra da rana egipatska religija ima temelje na astralnim događajima.⁸

Gaj Julije Cezar 46. godine prije Krista uvodi reformu u kalendar i time nastaje julijanski kalendar koji se temelji upravo na egipatskim znanjima o mjerenju vremena. Zanimljiva je i činjenica da je današnja proslava Nove godine naslijeđena od Egipćana. Slavili su je u ljetno vrijeme, a izlazak jutarnjeg sunca označavao je njezin početak.⁹

Postoje neke zanimljive, ali znanstveno neutemeljene teorije o piramidama kao što je prikazivanje istih kao matematičkih horoskopa. Institut koji se bavi piramidama u Londonu tvrdi da se iz njih može vidjeti i proricati budućnost. Tvrde da se po njoj već vidjelo vrijeme Kristova raspeća kao i Prvi svjetski rat. Sve su piramide građene u blizini Nila jer je golemo kamenje trebalo prevoziti čamcima iz kamenoloma. Prema izvještajima Grka, sto tisuća robova gradilo je

⁶ Deary, Hepplewhite, 2003, 7.

⁷ Ibid, 8–12.

⁸ Uranić, 2002, 258–259.

⁹ Uranić, 2002, 258.

deset godina svaku piramidu. U suvremenoj literaturi smatra se da su radnici bili slobodne zanatlije, a ne robovi, te da su piramide gradili do pet godina.¹⁰

¹⁰Deary, Hepplewhite, 2003, 38–40.

2.2. Vrijeme, dani i sati

U Egiptu je žetva ovisila o poplavi. Svake godine početkom lipnja zemlju je pogodila suša što znači da je Nil ostajao bez vode. Ljude je zahvaćala panika jer je pustinja prijetila da će preuzeti nizinu. Egipćani su boga Nila, Hapija, uvrstili u red božanstava. Mnogi su gradovi nosili njegovo ime, umjetnici su pravili na tisuće malih Hapija od zlata, srebra, bakra i olova. Kasnije su ih bacali u rijeku, što su ponavljali i za dva mjeseca kada je vodostaj dosegao najveću razinu. Razliveni Nil tekao je između dvije pustinje i pretvarao gradove i naselja u otoke i otočice, nakon čega se počeo povlačiti. Četiri mjeseca nakon prvih predznaka visokog vodostaja opet se potpuno povukao u korito. To četveromjesečno razdoblje predstavljalo je prvo godišnje doba, *akhit*, poplavu. Čim se zemlja povukla, seljaci su počeli orati i sijati prije nego se tlo opet skruti. Zatim je dolazilo vrijeme žetve i vršidbe. Poslije godišnjeg doba poplave slijedilo je doba izlaska, *perit*, a zatim doba ubiranja, *šemu*. Dakle, tri godišnja doba kao i kod Židova i Grka. Iako je poplava nadolazila u pravilnim razmacima teško je bilo ustanoviti početak godine isključivo rast vodostaja. Jedno je bilo sigurno: Nil je bujao svake godine u određenim vremenskim rasponima u koja su se tvorcima kalendara mogli uzdati. Prije izlaska sunca najsjajnija zvijezda Sirijus, koja se nije mogla vidjeti neko vrijeme, pojavljuje se ukratko na istočnom obzorju. Izlazak se događa 19. srpnja i ima naziv helijakalni izlazak Sirijusa. Pojava zvijezda je imala veliku ulogu u datiranju događaja u Starom Egiptu i rekonstrukciji egipatskog kalendara. Dan kada se zvijezda prvi puta pojavila bio je prvi dan u godini. Nakon toga zvijezda putuje po nebeskom svodu a egipatski astronomi su uočili da vrijeme od jednog do drugog izlaska traje 365 i četvrtinu dana što je činilo sotičku godinu. Radi jednostavnosti tri godišnja doba vremenski su ujednačena i uklopljena u dvanaest mjeseci od po trideset dana, koji su ga zauzimali u godišnjem dobu: prvi, drugi, treći i četvrti mjesec *akhita*, *perita* ili *šemua*.¹¹ Na kraju se godini dodavalo još pet dana, tzv. *Epagomene*, s čime dolazimo do zaključka da je godina imala 365 dana. Budući da su mjeseci imali trideset dana, nisu ih dijelili kao danas u tjedne, već u tri dekade po deset dana.¹² Dani su se dijelili na tri kategorije: dobre, opasne i nesretne. Bili su raspoređeni prema događajima koji su ih obilježili u vremenima kada su bogovi bili na zemlji.

¹¹ Montet, 1979, 34–37.

Uranić, 2002, 258.

Slani, Macuka, Časopis za metodiku i nastavu matematike, Vol. 19 No. 74, 2018., 4–14.

¹² Uranić, 2002, 258.

Potkraj trećeg mjeseca, doba poplave, Hor i Set prekinuli su svoj strahoviti sukob čime je u svijetu vraćen mir. Horu je u posjed pripao čitav Egipat, a Set je dobio pustinjско prostranstvo. To su bila tri sretna dana u godini. No Set je ubrzo nastavio svoja zlodjela, što su bili opasni dani jer su se bogovi nastavili sukobljavati. Za nepovoljnih dana bilo je upitno izlaziti iz kuće, zbog čega su Egipćani napuštali svoje domove u sam zalazak sunca. Ponekad je bilo zabranjeno ploviti čamcem, jesti ribu ili otići na put. Devetnaestoga dana prvoga mjeseca *perita* kao i nekih drugih dana, čovjek nije smio pristupiti ženi, ukoliko se nije htio izložiti nekoj zarazi. Postojali su i dani kada se u kući nije smjela zapaliti vatra, pjevati vedre pjesme i izgovoriti ime bezočnog boga Seta. U kući u kojoj je toga dana prije noći izgovoreno Setovo ime vladat će vječna svađa. Zahvaljujući tradiciji, stanovnicima Egipta bili su od pomoći posebni kalendari povoljnih i nepovoljnih dana. Sam Egipat bio je pun proročišta, pa su sami kalendari vjerojatno izlazili iz hramova u kojima se proricalo o takvim danima. Povjesničari, među kojima je i Montet, smatraju da su Egipćani posjedovali životne kalendare pomoću kojih su znali kako se ponašati u navedenim danima. Primjerice, kako se ponašati sa ženom i spavati s njom bez opasnosti ili kako se okupati bez straha od napada krokodila. Za takve stvari, prema njihovim vjerovanjima, bilo je dovoljno da osoba dodiruje amajliju te govori određene fraze ili pođe u hram i prinese žrtvu.¹³ Budući da su godinu dijelili na dvanaest mjeseci, tako su dan i noć dijelili po dvanaest sati. Čini se da sat nisu dijelili na manje vremenske odsječke. Svaki sat kod Egipćana bio je nazivan posebnim imenom. Prvi sat u danu zvao se „svijetli“, šesti „najviši“, a dvanaesti „Ra se sjedinjuje sa životom“. U vrijeme ravnodnevnice dan i noć trajali su podjednak broj sati. Tijekom ostalih dana znali su da sunce rani ili kasni. Navedene nazive upotrebljavali su samo svećenici i učenjaci. Noću su se sati mogli određivati promatrajući zvijezde te uz pomoć ravnala s usjekom i dvaju trokuta s olovnim viskom. Kad se nisu mogle promatrati zvijezde, upotrebljavale su se stožaste posude visoke otprilike lakat, s rupicom na dnu. Njihova zapremnina i primjer rupice bili su izračunani tako da sva voda istječe iz posude točno za dvanaest sati.¹⁴

¹³ Montet, 1979, 39–41.

¹⁴ Ibid, 42.

3. Faraoni i narod

Veliki vladari bili su oličenje savršenstva i poretka. Oni su za Egipat bili simbol, a ne ljudi. Organizacija egipatske države bila je na vrlo visokoj razini. Državno ustrojstvo starog Egipta bilo je autoritarno-hijerarhijskog tipa. Stup cijele civilizacije bio je faraon koji je kroz egipatsku povijest, literaturom, prikazivan kao ograničena i mušićava osobnost koja se za pomoć morala obraćati pisarima i vračarima.¹⁵

Kada se spominje hijerarhija, na vrhu je bio faraon kojemu su izravno bili podčinjeni upravitelji Gornjeg i Donjeg Egipta. Oni su pod sobom imali nomarhe koji su bili upravitelji područnih jedinica. Nomarsi su kontrolirali mnoštvo upravitelja raznih poslova i birokrata koji su kontrolirali javne radove, pravne poslove i raspolaganje dobrima. I svećenstvo je bilo uključeno u ovu hijerarhiju. Najviše svećeničke funkcije u hramovima bile su rezervirane za plemstvo, pod kojim se podrazumijevala šira rodbina vladara i vrhovnih svećenika. U Novome kraljevstvu profiliraju se slojevi društva: seljaci, vojnici, upravitelji i dvorjani. Faraon, kao vrhovni vladar, imao je apsolutnu vlast. Smatran je svjetovnim i duhovnim vladarom – u svim su se hramovima sve ritualne radnje i prinošenja žrtava obavljale u njegovo ime, a izgovaranjem njegova imena pozivali su se bogovi koji su prinostili žrtvene obroke dušama mrtvih. Faraon je nastojao osigurati vlast svojoj obitelji i produžetak svoje dinastije. Jačanje utjecaja na društvo faraonskim je obiteljima omogućavalo i veliki broj potomaka. Naime, faraoni su obično imali mnogo žena i mnogobrojnu djecu, ali je samo jedna njegova žena smatrana prvom ženom i time je imala političku moć kraljice, a sve ostale faraonove konkubine mogle su se samo nadati da će njihov potomak u određenoj okolnosti ipak steći pravo na egipatsko prijestolje. Uz faraona je politička moć bila u rukama svećenstva. Da bi netko postao faraon, morao je isto učiti od djetinjstva. Pod budnim okom učitelja uvodilo ga se u tajne sporta kao što je lov. Morao je također dobro rukovati sa strijelom kako bi kasnije mogao loviti gazele po pustinji. Najveći dio vremena provodio je u održavanju i obnavljanju hramova i svetišta. I on sam smatran je bogom. U ruci je držao znake božanske natprirodne moći: palicu, bič i na kruni zmijski oblik kobre. Njegova je dužnost bila pridobiti naklonost svih bogova za svoje carstvo. Kult faraona bio je sveprisutan,

¹⁵ Montet, 1979, 55.

zbog čega se ponekad istraživanje egipatske povijesti svodi isključivo na povijest vladara i dinastija. Njihova imena su svugdje istaknuta, dok o običnim ljudima nemamo gotovo nikakvih podataka. Vojnici postaju važan društveni stalež kada se politika Novog kraljevstva u vrijeme njegova procvata promeće u imperijalnu organizaciju oružanih snaga. Prve stalne vojne postrojbe su zbog nestabilnosti zemlje nastale u prvome prijelaznom razdoblju. Dok su u Srednjem kraljevstvu profesionalni vojnici činili središnje vojne snage, u Novom kraljevstvu njihov broj i društvena uloga naglo rastu. Moguće je i razlikovati generale po vrstama koji su bitke pratili iz šatora u pozadini, a svaki vojnik, ukoliko bi ga zaslužio, mogao je imati neki čin. Zanimljivo je da država nije financirala oružja. Svaki vojnik morao je sam nabaviti oružje ukoliko bi želio biti dio faraonove vojske.¹⁶

Smatralo se da dok faraon vlada zemljom, ona je živjela u miru i blagostanju. Faraon je imao više dužnosti u svojoj vladavini. Prva značajna dužnost zapravo je dužnost prema bogovima i zahvalnost istima. Kada bi obdario bogove i obnovio stara svetišta te sagradio nova, morao bi ih opremiti skupocjenim stvarima. Na kraju bi osobno otvorio hram i posvetio ga bogovima. Za svakoga faraona to se smatralo velikom dužnošću dokle god isti vlada.¹⁷ Čitav faraonov javni i osobni život odvijao prema strogim pravilima. Kada bi se prije svih dužnosti sredio, poslušao bi svećenikovu molitvu i nauk. U svemu se morao ravnati sa zakonima. Imenovao je visoke službenike i dostojanstvenike.¹⁸ Dvorjani su ga opisivali kao darežljivu osobu koja je sklona povećavanju imanja onima koji su to zaslužili i u koje se on sam mogao uzdati.

Kao otac, vjeran suprug i odan sin, faraon se dobro osjećao u društvu kraljica i kraljevni. One su ga pratile u šetnjama, sipale mu čaj iz čajnika i brinule se za njegovu djecu. Faraoni su većinom živjeli uzornim obiteljskim životom. Koliko god se faraon smatrao bogom i zakonitim Amonovim sinom, postojali su njegovi neprijatelji koji su ga pokušali skinuti s vlasti i izmijeniti redoslijed njegovih nasljednika. Zbog toga je morao biti oprezan kome vjeruje. Tijekom svoje vladavine imali su mnoštvo događaja misli koje su ih obilježile. Neki su napisali i knjige o tome. Primjerice, Merikare ili Sehotepibre iza sebe ostavilo je napatke o iskustvima s ljudima, a kralj Ramzes III. pred kraj života napisao je o toj temi dokument. Do danas je pismo dobro očuvano.

¹⁶ Uranić, 2013, 17–24.

Uranić, 2002, 214–220.

Miquel, 1984, 26.

¹⁷ Montet, 1979, 187–188.

¹⁸ Ibid, 195.

U njemu piše kako je svjestan da je dobro vladao te da je dao sve od sebe da uljepša hramove u žrtvu bogovima, a uz to nije zanemario ni smrtnike, stanovnike Egipta. Za samog sebe tvrdi:

„Brinuh se za blagostanje čitave zemlje i puka njezina, *Rekhyt, Payt, Henmyt*, ljudi i žena. Istrgoh čovjeka iz bijede. Dadoh mu uzduha. Štitih ga od silnika... za moga kraljevanja zemlja bijaše sita i sretna. Ugađah bozima i smrtnicima. Ništa ne prigrabih za sebe od onoga što bijaše javno dobro. Privedoh kraju ovozemaljsko kraljevanje svoje kao gospodar obiju zemalja. Bijaste mi podložnici pod mojim nogama. Bijaste mi dragi srcu, i vi i djela vaša. Budi vam dano da pročitate moje naloge i riječi. Počivam sada u grobnici poput Raa, oca svojega. Dio sam Velikog desetorstva nebeskih bogova na zemlji, u Duatu.“¹⁹

¹⁹ Montet, 1979, 210.

3.1.Kraljevska toaleta

Svakim buđenjem kralja započela bi prava ceremonija. Njegovi službenici bi ustajali vrlo rano kako bi mu zaželjeli dobro jutro. Jedini grobni dokaz koji prikazuje njegova buđenja je Ptah-hotepova grobnica koja prikazuje dostojanstvenika koji se prepušta brizi brijača, pedikera i manikera. Kralj se i u najintimnijim krugovima nikada nije prikazivao bez nečega na glavi. Zbog toga mu je kosa uvijek bila kratka kako bi je podanici lakše mogli ukrasiti. Njegove brade i frizure evociraju slike božanstava. U ratovima nosio je plavi šljem, a u ostalim prilikama okruglu vlasulju s dijademom koja se veže na zatiljku, te krunu Juga i Sjevera. Kruna i šljem nosili su se na goljoj glavi. Faraon je također nosio i umjetne brade, većinom na ceremonijama.²⁰ Osnovni odjevni predmet bio je *schenti* odnosno kilt koji je bio vezan oko struka i padao do koljena. Preko kiltu nekada su nosili i ukrašene pojase s kojeg je visio i lavlji rep - simbol moći. Kilt je znao biti utegnuto širokim remenom s metalnom kopčom u kojoj je uokvirenim hijeroglifima ugravirano njegovo ime. Prednjica je čitava morala biti od kovine ili joj je okvir bio metalan. Imao je veliki izbor sandala od kovine, kože i pletenoga pruća. Odjeća mu je bila poprilično jednostavna te upotpunjena nakitom. Imao je raznovrsne ogrlice s draguljima koje su znale biti veoma teške.²¹ Najvažnije obilježje faraona bio je bič i pastirski štap s tri vrpce na kraju, od kojih je svaka bila ukrašena privjescima. Još jedan važan faraonski ukras bio je *ankh*, simbol života, a izgledao je kao križ sa svinutim gornjim dijelom.²² Na nogama su vjerojatno nosili sandale ispletene od kozje kože, vlakana palminog drveta ili sličnim materijalima. Imali su jednostavno remenje koje je išlo oko gležnja i od gležnja prema prstima. Neke su sandale imale prema gore svinut prednji dio, najčešće ukrašen dragim kamenjem. Takvi su parovi sandala pronađeni u Tutankamonovoj grobnici – na jednom paru ugrađeni su dragulji, a na drugima se nalazio potplat slika faraonovih neprijatelja.²³ Materijalni ostaci ostavljeni u faraonskim grobnicama najbolji su prikaz faraonske mode.

²⁰ Montet, 1979, 190.

²¹ Ibid, 189–191.

Markasović, 2018., 42.

²² Isto, 48–49.

²³ Isto, 51.

4. Graditeljstvo i arhitektura

4.1. Stambena arhitektura

S obzirom na lokaciju Egipta i kontrast koji naplavno područje Nila predstavlja uz pustinju, najnaseljenije područje upravo je uz rijeku. Gradovi su planski napravljeni s nekoliko osnovnih obilježja: sve građevine osim sakralnih orijentirane su u smjeru sjever-jug (sakralne su orijentirane u smjeru istok-zapad zbog kretanja sunca), ulice su napravljene u pravilnom rasteru, palače i svetišta pozicionirani su u središte, voda se nalazi u gradskom tkivu u obliku kanala, ribnjaka i umjetnih jezera, a veličine parcela predodređene su prema hijerarhijskom ustroju društva.²⁴

Zbog štednje zemljišta za njive, stambeno područje koristilo se u što manjoj mjeri. Stambena tipologija koja je stoga korištena u tzv. kuće u nizu – kuće su bile uske, duge i naslonjene jedna na drugu. Veličinom su ovisile o veličini obitelji za koju su namijenjene i društvenom položaju vlasnika. Uz veća gradilišta svetišta i nekropola država razvija naselje za radnike. Viši staleži živjeli su u kućama s dvorištem koje su se sastojale od prijamne dvorane koja se nadovezivala na glavnu prostoriju u kući, najčešće u obliku hipostilne dvorane s četiri stupa, i privatnog stambenog prostora – kuće gospodara i kuće gospodarice povezanih dvorištem.²⁵ Kraljevske palače, kao i grobnice, morale su veličinom i oblikovanjem predstavljati moć vladara. Većina ih je s vremenom propala, a ostatci i prikazi palača na vanjskim zidovima velikih *mastaba*, i sarkofazi često prikazuju pročelja palača. Palača je predstavljala faraonovu privatnu i radnu rezidenciju. Sastojala se od dijela za državne poslove (prijestolne i audijencijske dvorane), kraljevog stana i gospodarskog dijela.²⁶

Povijest egipatske kulture odrazila se na građenje grobnica i hramova. U čast bogovima faraon je imao zadatak da izgradi hram. U to ime poznat je govor faraona Sezostriisa I.:

„Evo, Moje Veličanstvo podiže hram i razmišlja o pothvatu koji će živjeti vječno. Gradit ću spomenike i proglasit ću dugovječne dekrete za (boga) Harakhtea. On me oblikovao kao osobu koja čini što čini i to tako da se ostvari ono što je on zapovjedio. On me je

²⁴ Muller, Vogel, 1999, 109.

²⁵ Ibid, 111.

²⁶ Ibid, 113.

postavio za pastira u ovoj zemlji jer je znao tko će za njega ovdje održavati red... Podići ću spomenike, odnosno veliki hram za svog oca Atuma (...) Moja će se ljepota pamtili kroz njegovu kuću: piramida je moje ime, jezero (hrama) moj spomenik: ono što ova korisna djela postižu jest vječnost.“

Poznat je obred „natezanja konopa“ koji traje od prve dinastije. Prema obredu, kralj je morao natezati konop na četiri kuta zemljišta na kojem će niknuti hram, te je stavio prvu ciglu, prvi kamen i druge predmete kao temelj gradnje.²⁷

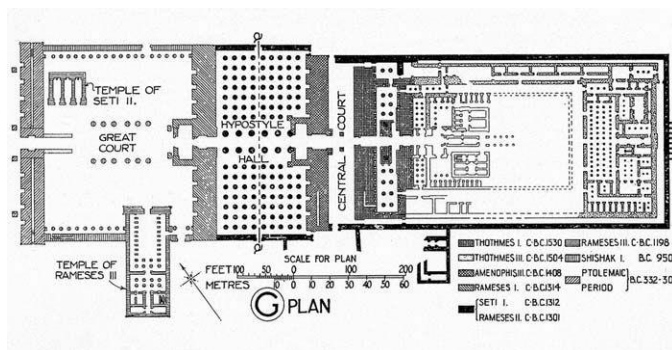
Hramu su jedino smjeli pristupiti kralj kao bog i svećenici kao službenici božanstva. Ostali puk ostao je isključen. Prostori hrama su se u pravilu sastojali od niza prostorija duž središnje osi. Na samom glavnom pročelju nalazili su se piloni – masivna zdanja nagnuta prema hramu u čijem se središtu nalazio ulaz u hram. Zatim se ulazilo u predvorje ili zatvoreni hipostil – dvoranu sa stupovima. U nastavku su se nalaze kapele, sakristije i ophodi sa središnjom komorom za svetu barku ili kip božanstva kao svetinja nad svetinjama.²⁸

Slika 1. Karnak, glavni Amonov hram

²⁷ Cravetto (ur.) 2007, 96–97.

²⁸ Muller, Vogel, 1999, 117.

Slika 2. Glavni Amonov hram

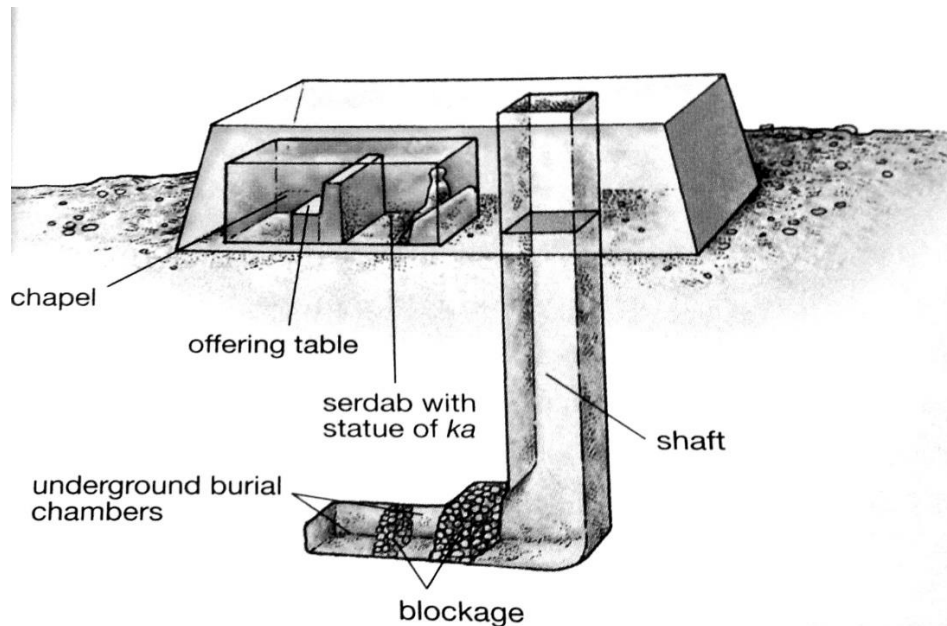
Poznati kraljevski arhitekt bio je Imhotep koji je izgradio Đoserovu grobnicu, jednu od najljepših građevina egipatske arhitekture. Drugi poznati arhitekt Amenhotep, doživio je da ga proglase božanstvom. Ostali poznati arhitekti bili su Inen te Senmut.²⁹

Osim hramova, druga velika arhitektonska zdanja svakako su piramide u Gizi.

²⁹ Ibid, 97–98.

4.2.Mastabe

U Starom kraljevstvu, dok su se faraoni pokapali u piramidama, plemstvo i neambiciozne vladare pokapalo se u *mastabama* (arabizam: klupa, stuba), jednostavnim grobnicama duguljastog kvadratnog oblika s otvorenim hipostilima. Većina povjesničara smatra da su se u vrijeme ranijih dinastija upravo u njima pokapali imućni ljudi. Grobnice plemića bile su građene u dva nivoa: nadzemnog s posmrtnim hramom i podzemnog s komorom u kojoj se obavljao ukop. Običaj je bio u takvim grobnicama napraviti portret vlasnika grobnice, vjerojatno zbog vjerovanja kako se na taj način pridonosi očuvanju duše pokojnika.³⁰ Glavni elementi *mastabe* su jedna ili više kapela koje su bile otvorene za rodbinu i prijatelje. Drugi važan element su lažna vrata koja su služila za komunikaciju s drugim svijetom. Ispred tih vrata stajao je kip pokojnika koji je izgledao kao da silazi stepenicama.³¹

Slika 3. Unutrašnji plan *mastabe*

³⁰ Uranić, 2002, 46.

³¹ Cravetto (ur.), 2007, 105–107.

4.3.Piramide

Piramide su velike grobnice koje su građene u doba Starog i Srednjeg Carstva za vječni dom faraona. Vjeruje se da je obeliskom stvoren temelj za izgradnju piramida jer je imao proširenje koje je bio simbol solarnog kulta niz kojeg se prikazuje spuštanje Sunčeve zrake na zemlju. Naziv „piramida“ grčkog je podrijetla i dolazi od riječi *piros* što znači vatra. Vjeruje se da je izgradnja piramida bila vrsta mitološko-povijesne obveze faraona jer je sve bilo obilježeno vjerskim značenjima.³² Uz svu svoju kulturnu funkciju, svojim izgledom podsjeća na simbol savršenog poretka i na faraonovu moć. Razdoblje u kojem se razvija gradnja piramida povjesničarima je u nepoznata pa je teško ustanoviti kakav je točno bio odnos Egipćana prema tim građevinama. Jednako tako nepoznat je i razlog zašto su se piramide prestale graditi. Poznato je da je nekoliko napravljeno u Srednjem kraljevstvu i nakon toga izgradnja prestaje u potpunosti. U Novoj državi javljaju se inovacije za zaštitu grobnica zbog pljačkaša. Kraljevi su odvajali svoj grobni hram od prave grobnice. Inan, poznati arhitekt, piše: „Sam sam proučio iskopinu za kamenu grobnicu Njegova Veličanstva, sam samcat, da me nitko ne vidi i ne čuje...“

33

Hram u dolini je takozvani kompleks piramida, te je bio nekoliko stotina metara udaljen od piramide. Bio je ograđen kamenim putem i svetištem uz samu piramidu. U svetištima su bile prostorije nazvane serdabi gdje su se nalazili faraonski kipovi koji su svojim očima od dragoga kamenja gledali svijet. Time je faraon na neki način, preko svoje piramide, ostao u trajnoj vezi sa zemaljskim Egiptom.³⁴

Đoserova piramida simbol je revolucionarnog skoka u arhitekturi jer je u potpunosti izgrađena od kamena. Sastoji se od šest stuba, a njezin se kompleks ne nalazi kod ostalih piramida. Cijela je okružena zidom s petnaest vrata. Unutar zidina postoje neki objekti čija je namjena i danas nepoznata egiptolozima.³⁵ Svaka piramida bila je centar kompleksa koji su činili hramovi i grobnice srodnika. Najveći značaj pridavao se očuvanju tijela pokojnika uz ritualne predmete.

³² Uranić, 2002, 46–47.

Miquel, 1984, 48.

³³ Cravetto (ur.), 2007, 102–104.

³⁴ Uranić, 2002, 47–48.

³⁵ Uranić, 2002, 48.

Danas postoji 107 piramida, no najpoznatije su one koje u sebi imaju cijeli kompleks, a nalaze se u Gizi.³⁶

Među najpoznatijim piramidama su Keopsova, Kefrenova i Mikerinova. Iste se smatraju i najstarijim građevinama u svijetu. Od navedenih najveća je Keopsova, koja je pripadala istoimenom faraonu. S istočne strane Kefrenove piramide nalazi se Sfinga. Izdubljena je za vrijeme vladavine Kefrena koji je sam sebe predstavljao kao Sfingu koja je bila simbol moći. Tajnovitost piramida do danas nije razriješena. Poznate su informacije poput transporta blokova, način njegova slaganja te alati koji su pri tom korišteni. Organizirane su čitave ekspedicije za prenošenje tisuće tona kamena koji se vukao iz kamenoloma. Materijal za gradnju vukao se preko kosina za što je bio neophodan veliki broj radne snage. Međutim, danas nemamo mnoge odgovore o procesu podizanja kamenih blokova u konačni piramidalni oblik.³⁷ Egipatski istraživači smatraju da je u tome procesu postojala nekakva posebna naprava. Autor Pierre Miquel u svome djelu „Privatni život ljudi primjećuje: U vrijeme starih Egipćana“ da je trebalo mnogo radne snage. Stoga su seljaci, vojnici i ratni zarobljenici koristili barke da bi prebacili građu za izradu piramida. Penjali bi se kosinom, vukući kamene blokove pomoću drvenih letvica.³⁸ Sličnu teoriju ima i Igor Uranić u svome djelu „Stari Egipat“ gdje navodi kosinu po kojoj su se povlačili kamene blokovi. Prema istom autoru, postojale su tzv. drvene sanjke pod koje se ulijevalo ulje kako bi se lakše gurali blokovi.³⁹ Herodot, prema iskazima svojih suvremenika, o gradnji piramida piše:

„Kada su izgradili prvu stubu piramide, dignuli su sa zemlje ostalo kamenje s pomoću jedne sprave izrađene od istesanih kratkih greda na iduću stubu. Kada su podignuli kamen na prvu stubu stavljali su ga na drugu spravu koja je stajala na prvoj stubi i vukli ga na drugu stubu; i tako redom. Bilo je isto toliko sprava koliko i stuba. A bila je i jedna sprava koja se, kada je kamen bio istovaren, mogla lako premjestiti na sljedeću stubu. Govoraše mi o oba ova načina pa ih i ja navodim. Najprije je bio dovršen vrh piramide pa ispod njega središnji dio koji leži na zemlji.“

³⁶ Brier, Houdin, 2008, 7.

³⁷ Miquel, 1984, 48.

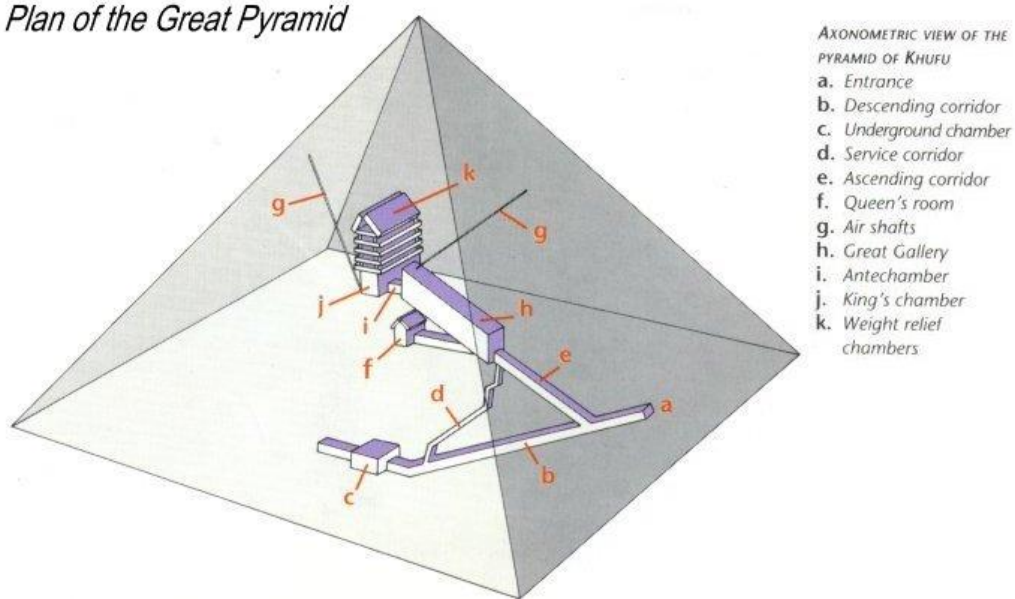
³⁸ Miquel, 1984, 48.

³⁹ Uranić, 2002, 54.

Herodot je smatrao da je za izradu jedne piramide trebalo deset godina. Pri promišljanju fascinirala ga je izrada i prijevoz 2 300 000 kamenih blokova, uz činjenicu da je težina jednoga 2,5 do 15 tona, a može sezati i do 50 tona.⁴⁰

Prije početka gradnje piramida, sagrađen je kružni vodoravni zid čime su dobili horizont i odredili sjever. Istražujući piramide, njemački znanstvenici otkrili su da *ventilacijski kanali*, kako ih oni nazivaju, imaju usmjerenja prema zvijezdama koja su bitna za egipatska vjerovanja o vječnom životu. Mikerinova piramida je manja naspram Keopsove i Kefrenove, te je uz njih vidljiv poredak koji čine niz najbolje vidljivih zvijezda zvijezda Orion koje su Egipćani povezivali s bogom uskrsnuća i vječnog života – Ozirisom. Takva znanstvena promišljanja podsjećaju na riječi mudraca Hermesa Trismegista koji je tvrdio da je „Zemaljski Egipat slika [...] jednog drugog – nebeskog Egipta.“⁴¹

Plan of the Great Pyramid

Slika 4. Unutrašnja struktura piramide

⁴⁰ Uranić, 2002, 53.

⁴¹ Miquel, 1984, 49.

Uranić, 2002, 51–52.

5. Zanimanja, obrti i umjetnost

5.1.Obrtnici

Za razliku od današnjice, gdje je širok spektar materijala, čovjek u starom Egiptu nije imao iste mogućnosti. Igor Uranić ukazuje da je postojanje obrtničkog predznanja proizišlo iz duge tradicije. U svojoj dugoj povijesti Egipćani su izrađivali predmete od kamena, drveta, metala, platna itd. Svakog obrtnika možemo promatrati kao graditelja egipatske civilizacije. Egipat još od svojih arhajskih vremena razvija tehnologiju i tradiciju izrade keramike, obrade kamena, lijevanja i kovanja metala i druge postupke. Zbog toga možemo govoriti o klasama obrtnika. U krugovima istih formirala se hijerarhija direktora, upravitelja, majstora i pomoćnika ili šegrta. Niži obrtnici bili su radna snaga koja je radila više fizički posao i nadala se mogućnosti da će jednoga dana napredovati. Obrtnici, trgovci, umjetnici, pisari i vojnici predstavljali su sloj slobodnih ljudi koji su formirali urbano stanovništvo gradova, te su mogli napredovati na društvenoj ljestvici.⁴²

Najvažnija svjedočanstva o životu obrtničko-umjetničkoga sloja pružilo je otkriće sela Deir el-Medine na zapadnoj obali Nila. Ovo naselje naseljavale su obitelji obrtnika koji su radili i uređivali grobnice faraona u Dolini kraljeva. Selo se sastojalo od ukupno 68 kuća. Svaka je imala četiri do pet prostorija, a gotovo su sve imale niše s privatnim oltarima bogova te male kapelice u obliku piramida. Osim molitvi i zapisa upućenih božanstvima, otkriveni su tekstovi posvećeni tumačenju snova. Poznati češki egiptolog Jaroslav Černy posvetio je gotovo pola stoljeća znanstvenoga rada zapisima iz toga sela. Po svemu sudeći može se reći da su stanovnici bili obrtnici srednje klase. Zarađivali su i bili plaćeni u srebru za izgradnju grobnica, no obrtnici toga doba imali su prilike za mnogim honorarnim poslovima, tj. većom zaradom. Živjeli su u izolaciji i zarade su im bile dobre. Neke grobnice koje su sami sebi napravili smatraju se jednim od najljepših u Egiptu.⁴³

S druge strane, u 25. godini vladavine Ramzesa III., radnici iz Set-maata stupili su u štrajk žaleći se na bijedu i glad. Situacija je smirena, ali su se kasnije štrajkovi ponavljali.⁴⁴

⁴² Uranić, 2013, 32.

⁴³ Ibid, 36.

⁴⁴ Uranić, 2013, 36.

5.2. Umjetnici

Umjetnost je teže pratiti nego obrt. Nju prepoznajemo isključivo iskustvom uma, dok je obrt uvijek pri ruci. Umjetnost za današnju civilizaciju predstavlja izražavanje i interpretaciju viđenja svijeta uporabom različitih tehnika. Prema tome, umjetnost u Egiptu ne možemo gledati na takav način, nego zapravo kao produkt obrta visoke kakvoće. Sam obrt i prepoznavanje tehnike rada stvarao je od obrtnika umjetnika.⁴⁵

U radionicama su se izlagali predmeti za koje se odlučivalo hoće li zauzeti mjesto u božanskom ili kraljevskom skladištu. U kiparstvu bila je poznata izgradnja kraljevskih statua koji su bili poredani u *naosu*. Kada su izlagali ogrlice, i to višestruke ogrlice s kopčama iz kojih izrastaju biljke u cvatu. Na takvim izložbama izlagala su se i oružja, pokućstvo i mnogo toga.⁴⁶ Ramzes je za takve izložbe rekao stanovnicima Egipta:

„Za vas sam skladišta ispunio svakojakom robom, tijestom, mesom i kolačima da ih jedete, sandalama, odjećom i miomirisima da ih svakoga desetog dana utrljate u glavu, da se odijevate cijelu godinu, da svakoga dana imate dobru obuću, da nitko od vas ne probdije noć strahujući od bijede. Postavio sam razne službenike da vas hrane kada zavladaju gladne godine, naredio žiteljima močvara da vam donose ribe i divljači, odredio druge da kao vrtlari bdiju [nad svime što vam pripada].“⁴⁷

Najsposobniji umjetnici bili su veoma cijenjeni u starom Egiptu. Umjetnici su vjerojatno dobro poznavali liturgiju, mitologiju i sve kraljevske atribute. Kraljevi i svećenici bili su zahvalni i cijenili su umjetnike jer su sve radili njima u slavu. Plaćali su ih i nagrađivali prema običajima i mogućnostima vremena. Umjetnička djela nastajala su iz potrebe da se realiziraju vjerovanja s ciljem osiguranja života nakon smrti. Temelje se na prikazivanju bogova, ljudi, vjerskih uvjerenja i svega što ih svakodnevno okružuje.⁴⁸

⁴⁵ Ibid, 31.

⁴⁶ Montet, 1979, 151–152.

⁴⁷ Ibid, 152.

⁴⁸ Tomorad, Radovi, Vol. 44., No. 1, 2012.

5.3.Vojnici

Kroz egipatsku povijest događalo se mnogo ratova i velikih bitaka, za čije dokaze imamo razne spomenike. Puno je prikaza bikova, sokola ili lavova koji su simbolizirali razne okruge kako ruše gradove. Ratovalo se između gradova, te između sjevera i juga. Vojska je uvijek prikazivana s puno moći. Egipćani su razvili kopnenu i pomorsku snagu. U drevnom Egiptu vanjskom politikom vladali su oni koji su bili jači, tj. nadmoćni. S vremenom je dolazilo do pobuna protiv egipatske vlasti što je rješavano vojnim intervencijama i preventivnim napadom. Egipatske granice bile su poprilično osjetljive i teške za obranu jer su se sastojale od pustinje ili mora. U Srednjem kraljevstvu izgrađen je zid. Među tim utvrdama bila su najveća vojna zdanja tijekom srednjeg vijeka uopće. U Novom kraljevstvu egipatska vojska je bila na svome vrhuncu po vojnom pitanju. U to vrijeme nastaju mnoga oružja kao što su koplje, bojne sjekire, praćka, luk te mnoge druge. Vrijeme Novog kraljevstva donosilo je više borbi stranih sila. Po uzoru na Hipse i sukobu s njima, uvode se bojna kola. U bitkama je bilo nekoliko stotina bojnih kola koja su bila nestabilna u ratovima i često su se prevrtala. Stari vojnici nisu mogli biti zapovjednicima na bojnim kolima, ali su uživali u posebnoj faraonovoj naklonosti.⁴⁹ On bi im davao nagrade, ogrlice, zlatnike, a kada bi išli u mirovinu, postajali bi šefovi gradske policije ili bi dobivali kuće i posjede.⁵⁰ Herodot (2007: 164) je opisao profesionalne vojnike za vrijeme Novog kraljevstva ovim riječima: „Njihovi se ratnici zovu Kalasirijci i Hermotibijci. [...] Nitko od njih ne poznaje niti jedan zanat, već se posvećuje samo vojničkoj vještini.“⁵¹ Oni su jedini od Egipćana, osim svećenika, imali zasebne nagrade – jutro odabrane zemlje i porezna oslobođenja. Jutro kod Egipćana ima sto lakata po dužini i po širini, a egipatski lakat potpuno je jednak samljanskom. Svatko je to imao samo za sebe, a ove su nagrade pobirali redom uvijek različiti ljudi: naime tisuću Kalasirijaca i isto toliko Hermotibijaca svake su godine bili vladareva tjelesna straža: oni su uz onu zemlju primali svakodnevno po pečeni hljeb težak pet mina, dvije mine goveđeg mesa i četiri aristere vina. To su stalno primali tjelesni čuvari.“⁵² Ponekad su vojnici mogli podijeliti i

⁴⁹ Uranić, 2013,37–40.

Miquel, 1984, 42.

⁵⁰ Miquel, 1984, 40.

⁵¹ Herodot, 2007, 164.

⁵² Herodot, 2007, 168.

ratni plijen. Kroz egipatsku povijest uočljiva je velika želja za stupanjem u vojsku jer joj nikada nije manjkalo muškaraca. Cilj, a u konačnici i rezultat toga, bile su upravo faraonove povlastice prema istima. Međutim, vojno zanimanje imalo je i svoje mračne strane. To su bila ranjavanja u ratovima. Viši oficiri bili su zaštićeni oklopom od metalnih niti ili lanaca, a oni niži kožnim oklopom. Obični pješaci bili su goli i naoružani kopljima i drvenim i kožnim štitovima.⁵³ Za bilo kakve oblike borbe vojnici su morali imati puno hrabrosti i vještine. Takve vještine učili su s vremenom. Okrutne vježbe često bi završavale tjelesnim ranama koje bi teže zarastale.

Montet nam približava sliku vojnika pred sam čin rata. Piše kako, kad bi vojnik postao sposoban za pohod, život mu je postajao prava noćna mora. Mnogi su išli na marševe preko planina te su morali nositi kruh i vodu na ramenima kao magarci. Svaki kralježak im je time bio iskrivljen. Spavali su budni zbog straha od hvatanju od strane neprijatelja. Prije nego bi išli u rat, faraon bi pozvao svoje savjetnike na razgovor. Nazočio je i egipatskoj svečanosti podjele oružja.⁵⁴ Faraon je osobno vodio bitke sa svoje kočije. U rat su prvo kretali pješaci naoružani kopljima, štitovima i sjekirama, a ostali vojnici išli bi u osam paralelnih redova, jedni za drugima. Nakon njih išli bi vojnici koji su prenosili obavijesti, te strijelci iza kojih su išla bojna kola. Svaka pobjeda izazvala bi veliku radost nakon čega bi se vršila pobjeda plijena.⁵⁵

⁵³ Uranić, 2013, 42.

⁵⁴ Montet, 1979. 212, 218–223.

⁵⁵ Miquel, 1984, 42.

5.4. Medicina i načini liječenja

„Medicinska je znanost kod Egipćana tako podijeljena da svaki liječnik liječi samo jednog bolesnika, a ne više. Tako je svako mjesto prepuno liječnika. Ima liječnika koji liječe oči, drugi liječe glavu, a drugi opet zube, drugi liječe bolesti donjeg dijela tijela, a drugi pak bolesti unutarnjih organa.“⁵⁶ Herodotove riječi uvjeravaju nas u činjenicu da se medicinom bavilo više ljudi te da je svaki medicinar bio zadužen za pojedinačnu osobu, ali ono važnije, bio je specijaliziran za određeni dio medicine.

Nije bilo lako postati liječnikom jer su njihove ordinacije bile nasljedne, a samo oni najbolji imali su te mogućnosti. Zakonom je bilo propisano tko može biti medicinar. Veliki utjecaj na medicinu imali su bogovi i religija jer se smatralo da sve znanje i sami lijekovi dolaze od boga. Sami liječnici imali su velike privilegije iako je profit njihove zarade išao hramu, a u vrijeme ratova pružali su besplatno svoje usluge. Budući da se smatralo da su bogovi dali ljekovita svojstva lijekovima, smatralo se i da su sve bolesti ljudima dane zbog gnjeva boga ili zlih demona. Zato su postojali svećenici liječnici koji su bili posrednici između oboljelih i bogova. Prvosvećenicima su se smatrali mudraci, vračevi, mađioničari i gatare. Oni su smatrani najmudrijima i njima je bilo dostupno sve znanje bogova. Spominju se i u Bibliji od strane Mojsija pod imenom „mudri ljudi“ i „čarobnjaci Egipta“. Nadalje, u rangiranju medicinara, Edina i Tarik Kapidžić objašnjavaju kako je ispod njih postojala niža klasa, *pastaphori*, koji su vršili kućne posjete, a svaki se od njih specijalizirao za neku granu medicine. Postojali su i vojni liječnici koji su pratili vojsku u pohode, te veterinari.⁵⁷ Egipćani koji su bili bolesni, često su spavali u hramovima kako bi sanjali (ponekad bi snovi bili izazvani raznim drogama), te su sutradan svećeniku medicinaru iznosili san koji je imao ulogu komunikacije između boga i čovjeka. Svećenici bi tada pokušavali razjasniti san, odnosno što čovjeka čeka u budućnosti i imali nade za ozdravljenje. Neki od tretmana bili su paljenje tamjana, prinošenje žrtava te polaganje Horusova oka na oboljela mjesta. Tretmani bi zahtijevali i lijekove životinjskog podrijetla: crve, zmije, insekte i krokodile. Od biljnih lijekova koristili su se opijum, kinin, kofein, bunika itd.⁵⁸

⁵⁶ Uranić, 2002, 255.

⁵⁷ E. Pepić Kapidžić, T. Kapidžić, 2015, 18–20.

⁵⁸ Ibid, 22–23.

Svećenici su vodili brigu i o higijeni, prehrani, a veliku važnost stavljali su na čišćenje organizma. Smatrali su da su gotovo sve bolesti dolazile od hrane koju su konzumirali te da je čistoća organizma izvor zdravlja. Prema Aristotelovim riječima, čistili su se svakog mjeseca, tri dana zaredom, nastojeći poboljšati zdravlje i klistirima. To se ispostavilo djelotvornim jer su Egipćani uz Libijce bili najzdraviji ljudi.⁵⁹

Budući da su prvenstveno ljudi sa sela imali loše stambeno-higijenske uvjete živeći sa stokom, često su izbijale epidemije koje su ih pogađale. Poznato je da su seoski ljudi nuždu obavljali u kući, zajedno sa životinjama. Stoga je među stanovnicima bila raširena ophthalmia, bolest koja je tipična za loše higijenske uvjete i koju su prenosile muhe. Pretpostavka je da su sela bila puna škiljavih i jednookih ljudi, a bolest je mogla prouzročiti i potpuno sljepilo. Česta je bila i endemska bilharzija koju su prenosili vodeni puževi, a seljaci su je dobivali jer su bili u kontaktu s ustajalom vodom u lokvama i kanalima. Mučile su ih mnoge bolesti, a najgore su prolazili u razdobljima pošasti poput malarije.⁶⁰

Egipatski liječnici imali su široki spektar znanja koje je početak empirijske medicinske prakse, koja je za ondašnje vrijeme bila uređena zakonskim propisima. Postoje mnogi medicinski papirusi koji nam potvrđuju navedeno. Do sada je pronađeno više papirusa vezanih za različita polja zanimanja. Zanimljiv je papirus koji je pronašao Edwin Smith čija je starost procijenjena na 1500 godina prije nove ere. Neki smatraju da ga je napisao Imhotep, obožavani egipatski bog medicine. Zanimljivost mu leži upravo u tome što se navodi prakticiranje amputacije, primjene obloga, šivanje rana kao i izlječivost razbijene sljepoočnice. Kahunov papirus donosi teme ginekologije, trudnoće, kontracepcije i pedijatrije. Primjerice, londonski papirus sadrži oko šezdeset recepata od kojih je manji dio medicinskih, a ostali su magijski.⁶¹

⁵⁹ Ibid, 22.

Montet, 1979, 73.

⁶⁰ Uranić, 2013, 30.

⁶¹ E. Pepić Kapidžić, T. Kapidžić, 2015, 23.

5.5. Pisari i suci

U Staroj državi titule i funkcije su dovoljno brojne da ispune čitavu knjigu. Na vrhu egipatske hijerarhije nalazili su se bogovi, božice, duhovi, kralj, kraljevska supruga i njihova djeca. Zatim dolaze velikodostojnici, među kojima je na prvome mjestu vezir i svi oni koji imaju sreću da žive u neposrednoj blizini sunca, kraljevski sinovi, vojvode, pisari kraljevske knjižnice itd...

U školu se kretalo rano te je ona bila u sklopu hrama. Budući Amonov prvosvećenik Bakenkhons pohađao je 12 godina pisarsku školu. Montet smatra da su dječaci bili spremni za polazak u školu tek kada su prestajali hodati sasvim goli i kada su vezivali svoj prvi pojas. Papirus za pisanje bio je veoma skup da bi ga koristili školarci, zbog čega su pisali na vapnenačkim pločicama. U Tebi su pisali na komadima grubo isklesanog kamenja koji im je služio kao bilježnice. Vježbali su pisati pojedine hijeroglifske ili kurzivne znakove, crtati male likove i prepisivati sve duže i duže odlomke. Kada bi učenik napredovao u svome znanju, nakon nekoga vremena učitelji su mu dali papirus za pisanje. Obrazovanje nije uključivalo samo gramatiku i pisanje te upoznavanje klasičnih tekstova. Učenici su morali naučiti zakone i propise, povijest i zemljopis. Staroegipatski činovnici obavljali su raznovrsne službe i s lakoćom prelazili s posla na posao. Primjer je Uni, koji je ponajprije bio policajac i sudac, zatim je pošao u daleke krajeve tražiti kamenje, poslije je gradio brodove, a kada je izbio rat, postao je general vojske.⁶²

Učitelji su se često ljutili jer su učenici bili lijeni i nemarni. Najčešće su slušali samo one koji su ih kažnjavali. Kada bi se kasnije osposobili za rad, sastavljali su na papirusu ugovore, zemljoposjednikovo računovodstvo, sudske odluke kao i poruke faraona. Kada bi seljak nakon uroda žita htio zakinuti faraona za isto, znali su ga išibati u prisustvu pisara. Od mnogobrojnih zanata, pisari su jedini imali pravo na identitet, a njihova se imena i danas znaju.⁶³

⁶² Montet, 1979, 239–242.

⁶³ Ibid, 24.

Postojala su i kažnjavanja za one koji su počinili kaznena djela. Najviše je bilo optuženika koji su pljačkali vječne domove. Često su im suci prijetili i tukli ih kako bi optuženici otkrili imena ostalih suučenika u pljačkama. Nakon toga krenula bi istraga.⁶⁴

⁶⁴ Ibid, 254.

6. Život u hramovima

Hramovi su građeni u većim gradovima kao okupljališta svećenika, intelektualaca i bogatih slojeva. 300 godina prije Krista Memfis je bio glavni grad većeg djela egipatske povijesti te je imao 250 000 stanovnika. Grad je dugo vremena bila prijestolnica drevnog Egipta, dok je Teba bila vjersko središte. Za vrijeme Novog kraljevstva Teba je postala vrlo važan grad. Faraoni su veći dio vlastitog vremena provodili u Memfisu, a Tebu posjećivali samo tijekom posebnih vjerskih ceremonija. Prosječni gradovi Srednjeg kraljevstva bili su okruženi zidinama. U počecima Novog kraljevstva zidovi su srušeni kako bi se stvorio veliki hram Karnak koji je imao stambeno područje i predgrađe prošireno oko osam kilometara od središta grada. Drugi važniji gradovi bili su Nubija, Naqada, Hierakonpolis, Aleksandria, Crocodilopolis. Gradovi drevnog Egipta, uključujući njihove lokacije, funkcije i organizaciju, bili su međusobno povezani čime su oblikovali tijekom egipatske civilizacije.⁶⁵

Unutar zidova hramova postojale su škole. U njima su se osim čitanja i pisanja učili i zanati. Postojale su i knjižnice u kojima se čuvao arhiv hrama i raznovrsni tekstovi što ih je pisala čitava vojska pisara, kao i brojne literature. Hram se prikazivao kao pravo središte staroegipatskog života. U prvom redu on je bio božja kuća, gdje se bogu ukazuje poštovanje, dok je s druge strane bio centar za intelektualce i ekonomiste. Jedino se u hramu moglo sresti mudrace i filozofe. U hramovima su rođena i prikazanja s tematikom iz legendi te staroegipatske drame i komedije.⁶⁶

Klasičan projekt jednoga hrama sadržavao je i dio koji je bio otvoren za strance, zatim dio za prijatelje, te dio za gospodara kuće. Hram je uz to sadržavao i javno dvorište s trijemom i stupovima, te dvije, tri sale za okupljanja klera iz kojega se prelazilo u mrak najsvetijeg dijela – *naosa*. Simboli hramova svakako su stupovi koji su se od sale do svetišta spuštali jer se podizao. Primjer navedenog je hram u Abu Simbelu koji je potpuno ukopan u kamen i ulazi u planinu. Drugi vanjski element koji krase hramove su obelisci. Obelisci su simboli sunčevih zraka boga Heliopola.⁶⁷

⁶⁵ <http://factsanddetails.com/world/cat56/sub365/item1942.html> (6.5.2020.)

<http://www.touregypt.net/featurestories/cities.htm> (6.5.2020.)

⁶⁶ Montet, 1979, 283–284.

⁶⁷ Cravetto (ur.), 2007, 99–100.

6.1.Pobožnost

Sama egipatska religija vrlo je kompleksna i opširna. Egipćani su bili bogobožni ljudi te su smatrali da sve na svijetu pripada bogovima. Bogovi su bili zaslužni za njihovu sreću te su mogli određivati o svakom segmentu njegova života. Rani narodi voljeli su svoja božanstva obasipati raskošima. No sjaj u Novoj državi, prema Montetu, ipak je nadilazio maštu. Od početka Amasisove vladavine sav su višak i sva štednja odlazili u hramove i gradnju hramova. Osnovna zadaća svakoga kralja bila je podizanje i sređivanje svetišta. Egipćani su, poput Grka i Rimljana, imali brojna neobična obličja božanstava.⁶⁸ Egipatska religija bila je politeistička, te je svaki grad i selo imalo svoga boga. Religija je sama po sebi sadržavala puno rituala. Vjerovali su u manifestaciju života kroz mnogo oblika različitih živih bića, dok se čovjekova sudbina povezivala s putovanjem sunca na nebu. Smrt se smatrala prijelazom iz zemaljskog u nebeski Egipat. Hijerarhija božanstava stavljala je bogove prema strukturi hijerarhije. Sama božanstva pojavila su se u kasnijim razdobljima, a svoje korijene su vukla još iz Starog kraljevstva. U Memfisu su postojali veliki religiozni centri.⁶⁹ Kultovima su izražavali svoju religiju, klanjajući se materijalnom objektu, kipu ili slici božanstva kojem je vjernik prinosio svoje darove ili kojemu je izgovarao molitve. Kulturni izričaji bili su strogo propisani, te su Egipćani morali stajati ili klečati ispred statue božanstva. Rituali su se većinom obavljali u hramovima božanstava i u nekropolama gdje se služio kult mrtvih i moglo se komunicirati s umrlima. Kipovi božanstava čuvali su se u svetištima hramova gdje običan narod nije imao pristup, već se morao klanjati pred reljefom božanstva. Sve svećenstvo, koje je u Egiptu bilo visoko hijerarhijski pozicionirano, nije imalo pristup naosu – unutarjem svetištu kojeg su Egipćani često zvali i nebo ili svetinja nad svetinjama. Oni svećenici kojima pristup nije bio zabranjen, unutra su obavljali rituale, prali kipove i održavali *naosovu* unutrašnjost.⁷⁰

U Egiptu je postojalo više od sedamsto bogova, te je svaka oblast imala svoje bogove. Neki od njih imali su životinjski izgled. Iznimku među ranim kultovima čini Oziris koji se ne povezuje sa životinjom. Od važnijih bogova tu se ubrajaju i Horus (bog oblika sokola), Set (mravojed ili magarac), Uadit (kobra) i Nekhbet (strvinar). Bogovi se od ranih vremena prikazuju u tri varijante: kao životinje, kao ljudi te kao poluljudi poluživotinje. Do sada još nitko nije dao

⁶⁸ Montet, 1979, 260–261.

⁶⁹ Schulz, 2007, 425.

⁷⁰ Uranić, 2002, 237.

objašnjenje o tome kako je mogla postojati funkcionalna razlika između tako morfološki različitih duhovnih bića. Među najstarijim božanstvima su i duhovi iz Buta (mjesto na sjeveru Egipta) koji su imali ljudske glave i tijelo čagalja. Svi ti bogovi imali su zadaću štititi stanovnike Egipta od svih nevolja. Faraon je imao zadatak da više od svih stanovnika odaje počast bogovima. Svi su se morali moliti bogovima, a svećenici su morali danonoćno vršiti obrede te se kupati u vodi gdje bi ispirali grijeha prije svih obreda.⁷¹ Među najranijim božanstvima smatra se bog vječnog života i uskrsnuća, Oziris, koji će u faraonskom Egiptu do kraja ostati najpopularnije božanstvo. Također je važno napomenuti božanstva Sunca s kojim dolazi i gradnja piramida. Faraoni četvrte dinastije preuzimaju naslov sinovi Sunca kada Sunce postaje glavni bog. Suncu su pripisivali stvaranje te ga smatrali gospodarom života i smrti. Tako su se s razdobljima koja su slijedila mogli povezati bogovi poput Ozirisa, Seta i drugih. Egipatski teološki sustav razvijao se u smjeru učenja o emancipacijama, što pretpostavlja postojanje jednog boga iz kojeg su nastali svi ostali koji su obličja jednog boga.⁷²

U razdoblju Starog kraljevstva nastaje i mitologija što potvrđuje niz ideja u tekstovima piramida. Tako kod Egipćana nalazimo tipične arhetipske zamisli o stvaranju svijeta, o potopu, o besmrtnosti i uskrsnuću, o borbi dobra i zla. U starom vijeku religija ima svoje korijene u mitološkoj svijesti. Svijet mitova svakodnevno je djelovao na svakodnevicu Egipćana.⁷³ Kasnija razdoblja donose i oblike magije koji se povezuju uz narodna vjerovanja. Otkriveni su dokazi koji objašnjavaju kako nanijeti zlo osobama pomoću voštanih figura ili kako navesti ženu da se zaljubi u muškarca. Životopisi svećenika daju informacije i o opisima borbi s demonima i poganstvom.⁷⁴

⁷¹ Miquel, 1984, 50.

Uranić, 2002, 227.

⁷² Uranić, 2002, 227.

Uranić, 1997, 59.

⁷³ Uranić, 2002, 229.

⁷⁴ Isto, 238.

6.2.Svećenstvo i bogoštovlje

Svaki hram bio je poput malog gradića u čijim su zidinama bili mnogi službenici. Oni nisu pripadali hramu jer nisu bili redovnici. Svaki dan boravili su u hramu izmjenjujući se kako bi osigurali bdijenje. U hramskim kultovima sudjelovale su i žene, najčešće pjevačice. Postojali su i učenici koji su se spremali za vjerski poziv te su, između ostalog, učili gramatiku i pisanje. Morali su prepoznati božanske likove, njihove nazive, epitete, atribute i legende te sve što je uključivalo božju službu, što u konačnici nije bilo jednostavno. Na kraju položenog ispita, oni koji su bili sposobni da se zarede za svećenika, skinuli bi sa sebe odjeću. Nakon toga bi se okupali, obrijali, namazali mirisnim mastima i okitili se svećeničkim znakovima. Uz sav strah mladog svećenika nakon obreda izabrani bi ušao u hram kako bi se približio bogu.⁷⁵

Tajni činovi unutar svetišta odvijali su se daleko od očiju javnosti te su se vršili u kraljevo ime i o njegovu trošku. Svećenici bi ujutro kadionicom pročistili svetište. Nakon toga svećenik bi ušao u naosu koji bi samo rijetki svećenici mogli ući, te bi kleknuo pred božanski lik i pjevao himne. Za tu brigu bog je kralju darivao život pun svetkovina i veselja sve do u vječnost. Narodu je bila dovoljna spoznaja da će bog uslišati njihova kralja i da će cijeli Egipat uživati u tome blagoslovu. Narod se, ipak, u svojim molbama i molitvama nije osjećao sigurno u božjim kućama u Tebi, Memfisu i ostalim gradovima. U velikim bogovima pronašli su mir, ali su se pokušavali držati podalje vjerskih poglavara.⁷⁶

Vjernici su mogli svakodnevno odlaziti u hram i moliti se bogu, a gospodari hramova izlazili su jednom godišnje. Za Egipćane su to bili veliki i dugo očekivani dani, te su dolazili iz svih gradova kako bi svjedočili tome događaju. Prema Herodotu, slavlje je bilo veliko i razuzdano jer bi se u tjedan dana svetkovine popilo više vina nego u čitavom Egiptu tijekom cijele godine.⁷⁷ Izlazak bogova bio je spektakl koji je pružao mnoge raznovrsnosti. Egipćani su voljeli obredne predstave u kojima su glumci glumili najuzbudljivije životne događaje bogova. Primjeri takvih događaja su scene iz života boga Ozirisa, kojeg su smatrali dobrim bogom, posebice dio kada ga je ubio bog Set i bacio u Nil. Službenici su posebno radili na glumačkim kostimima.⁷⁸ Herodot je

⁷⁵ Pierre Montet, Egipat u doba Ramzesa, Ognjen Prica, Zagreb, 1979. 264–266.

⁷⁶ Isto, 266–270.

⁷⁷ Herodot, Povijest, ur. i preveo Dubravko Škiljan, Zagreb: Matica hrvatska, 2007. 59–60.

⁷⁸ Pierre Montet, Egipat u doba Ramzesa, Ognjen Prica, Zagreb, 1979. str.279-280.

imao prilike na sjeveroistoku posjetiti Papremis, grad posvećen Ozirisovom ubojici Setu. U tijeku obrednih igara iz *naosa* bi se iznosio božji kip kojeg su napali muškarci naoružani toljagama, te bi tako izbila bitka.⁷⁹ Svaki dio države nije se slagao s vjerskim uvjerenjima zbog čega bi znali izbiti i fizički sukobi.

U djelu „Učenja“, nastalom u XVIII. dinastiji, uočava se ponizan stav prema bogu i religiozna filozofija. „Ne viči u hramu božjem, bog ne voli povike. Ako si molio sa srcem punim ljubavi, u kojem su sve riječi skrivene, on će udovoljiti tvojim potrebama, jer čuje ono što govoriš i prihvaća tvoju žrtvu.“⁸⁰

Za kasnije razdoblje, kako bi se još bolje razumjela egipatska religioznost, bitan je tekst „Učenje za Amenemopea“:

Bolje je siromaštvo u Božjoj ruci
od bogatstva u smočnici ...
Čovjek je ustvari blato i slama, a bog je njegov stvoritelj...
Ne budi pohlepan za mjedi, mrzi lijepi lan:
kome treba halja od finog materijala zbog koje je zgriješio pred bogom? [...]
Čovjek ne zna kakvo će biti sutra.
Bog jest u svom savršenstvu i čovjek u svojim nedostacima:
jedno su riječi koje izgovaraju ljudi,
drugo božja djela.
Ne kaži: nemam nijednog grijeha.
Krivnja pripada bogu, zapečaćena je njegovim prstom [...].⁸¹

⁷⁹ Herodot, 2007, 63.

⁸⁰ Cravetto (ur.) 2007, 65-66.

⁸¹ Ibid, 66-67.

7. Život na selu

Igor Uranić u svome djelu „Životi Egipćana“ navodi da su se tadašnja egipatska sela bitno razlikovala od današnjih. Kuće su bile izrađene od blata lijepljenog na šibljje, a odozgo su umjesto krovovima bile prekrivene stabljikama trske ili palminim granjem i lišćem. Takve kućice nisu imale ni vrata ni prozora, a većina se sastojala od jedne prostorije. U kućama seljaka nije bilo dragocjenosti koje su se mogle ukrasti. Herodot piše da su ljudi i stoka dijelili često iste nastambe. Malo je namještaja otkriveno na lokalitetima sela. Čini se da su ljudi spavali na prostirkama. U jednom kutu kuće nalazio se kamen koji je služio kao podloga za ognjište iznad kojeg strop nije bio pokriven. Pod je bio pun ljudskog i kravljeg izmeta, čime se zaključuje da su nuždu izvršavali u kućama. Herodot je uočio i to da su rukama kupili izmet. Tako se izrađivala pasta koja se kasnije sušila, te rabila za potpaljivanje, a takvi životni uvjeti bili su povezani s nizom bolesti.⁸² Posao seljaka bio je težak te je označavao potpunu posvećenost zemlji. O seljacima se nalazi tek poneki podatak u tekstovima Srednjeg i Novog kraljevstva. Više toga doznalo se iz arheološke građe koja pruža uvid u život, rad i alatke. Roditi se u obitelji seljaka uvijek je značilo posvećenost teškom fizičkom radu i ovisnost o vodi čudnovate rijeke Nil.⁸³

S jedne strane, postojale su bogate obitelji, čiji su domovi bili zaštićeni visokim zidom. Često su unutar tih zidova imali kućne životinje, najčešće guske, koje su se nalazile u vrtu punom zelenila i cvijeća. Isti su imali i sluge i robove. Sluge su išle uz svoga gospodara, nosile njegove sandale i pravile prolaz na ulici te primale u njegovo ime kućne posjete. Žene su također imale poslugu koja je, između ostalog, odgajala i djecu. Budući da su velikaši imali više djece s različitim ženama, svu su djecu zajedno odgajali.

S druge strane, postojale su i siromašne sredine gdje su majke same odgajale djecu. Kao male, djecu su nosile na grudima i torbi okačenoj oko vrata. Djeca siromašnijih obitelji umirala su vrlo rano jer bi ih majke, kada ih odbiju od prsa, hranile mladicama papirusa i kuhanim korijenjem.⁸⁴ Razlika između bogatih i siromašnih obitelji bila je drastična, počevši od životnih osnova kao što je higijena i stambeno pitanje do načina rada i odgoja djece.

⁸² Uranić, 2013, 28.

⁸³ Ibid, 28.

⁸⁴ Miquel, 1984, 28–29.

7.1.Seljaci

Život seljaka bio je težak. S jedne strane potkradali su ga susjedi, s druge su ga tlačili i tukli gospodari. Ljudi koji su živjeli bilo na selu ili u gradu voljeli su imati vrtove u kojima su sadili voće i povrće. Često su odlazili u ribnjake po vodu koju su u čupovima nosili za navodnjavanje.⁸⁵

U Ramzesovo doba poljoprivreda je i dalje počivala na uzgajanju žitarica. Egipatski su seljaci u prvom redu bili ratari. Dok je Egipat kroz četiri mjeseca godišnjeg doba bio poplavljen, nisu imali puno posla. Čim se rijeka povukla u svoje korito, iskorištavali su vrijeme jer se mekana zemlja lako obrađivala. Iako se u velikim slikama prikazuje da ponekad nisu čekali da se Nil povuče.⁸⁶ Mitološki gledano, Egipćani su vjerovali da obrada zemlje nikako nije bila samo puko poljodjelstvo i proizvodnja hrane, već obnova života.⁸⁷ Uz poljodjelstvo, seoski Egipćani bavili su se i stočarstvom i peradarstvom. Dugo su tražili koje bi životinje mogli pripitomiti. Goveda i magarce koristili su za prenošenje tereta. Prilično brzo pripitomili su i ovce i svinje. Njihovi vrtovi često su bili ispunjeni gazelama, jelenima, antilopama, pa čak i hijenama. Većina stočara i peradara držala se pravih čovjekovih prijatelja: konja, goveda, magarca, koze, ovce, svinje, guske i patke. Za devu su znali samo stanovnici istočnog dijela Delte. Pijetao i kokoš pojavili su se tek kasnije.⁸⁸

Močvare su prekrivale veliki dio nilske nizine. Kada se rijeka svake godine povlačila u korito, ostavljala je za sobom velike bare u kojoj je voda ostajala sve do kraja godišnjeg doba *šemu*. Po barama su se nalazili lopoči, rasla je trska, papirus i drugo vodeno bilje. Močvare su bile pravi raj za lovce i ribare. U starom Egiptu gotovo se svatko s vremena na vrijeme bavio ribarstvom i lovom po močvarama, pa čak i budući pisari. Žene i djevojke nosile su kući ulove, a dječaci su brzo učili baratati bumerangom.⁸⁹

⁸⁵ Montet, 1979, 103–104.

⁸⁶ Ibid, 114–118.

⁸⁷ Uranić, 2013, 25.

⁸⁸ Montet, 1979, 122–124.

⁸⁹ Montet, 124–127.

7.2. Berba, oranje i sjetva

Egipćani su voljeli imati vinove loze u vlastitom vrtu. Proizvodnja vina bila je posebno cijenjen proizvod poljodjelstva. Berba se odvijala u kolovozu i rujnu.⁹⁰ Kada piše o obrađivanju vrtova, Montet ističe da je tu poznat samo tijek berbe. Otkidali bi prstima grozdove koje su stavljali u koševе pazeći da ih ne zdrobe jer su koševi bili rupičasti. Koševе bi zatim na glavi nosili u jedan veći, u koji su svi donosili svoje grozdove. Budući da Egipćani nisu znali raditi bačve, često su čamcem prevozili ubrano grožđe koje se nalazilo u kacama. Kada bi se prenijela dovoljna količina grožđa, berači bi ušli u kace i držeći se za konopce plesali po grožđu. Vино se skupljalo u kablove sa širokim otvorom, a zatim presipalo u zdjele s ravnim dnom gdje je nastajao proces vrenja. Herodot i Diodor bili su svjedoci egipatskog načina života te su bili impresionirani egipatskom lakoćom obrade tla. Herodot je mislio da je najlakše stanovnicima niže od Memfisa jer voda iz Nila teče odozgo prema dolje u one krajeve koji su u dolinama.⁹¹ Montet nam daje prikaz dvojice braće u situaciji obrade tla. Stariji je rekao mlađemu da pođu zajedno spremite zapregu za oranje jer je zemlja izišla iz vode. Krenuli su ranom zorom, a mlađi je brat trebao ponijeti sjemenje u polje čime je vidljivo da su orači i sijači radili usporedno, odnosno najprije su sijali, a zatim orali kako bi se sjeme bolje gurnulo u zemlju. Sijači su iz sela nosili košare sa sjemenjem, a kada bi došli na njivu, objesili bi je oko vrata i rukama razbacivali sjeme. Za oranje su služile krave koje su davale malo mlijeka. Postojale su krave za mlijeko i za oranje. Obično su bila dva orača, a najteži posao pripao je onome tko je držao plug. Volove nisu iskorištavali za oranje, već su ih čuvali za pogrebe i prenošenje kamenih blokova.⁹² Nakon nekoga vremena, kada su se biljke posadile i žito počelo žutjeti, svi su skladno kretali u berbu. Zemljoradnici bi oko vršidbe imali nekoliko tjedana posla. Kad se poželo žito u Gornjem i Srednjem Egiptu, u Delti bi tek počinjala žetva. Sa žeteocima su išle i žene, koje su skupljale klasje u košare. Radilo se u grupama od pet ili šest ljudi. Posao bi kretao u ranu zoru, a završavao uvečer. Kada bi sloj žita bio dovoljno debeo, volovi bi ga gazili u mjestu nakon čega se žito vilama odvajalo od slame. Tako su odvaljali zrna nakon čega bi uslijedio pisarev dolazak s

⁹⁰ Uranić, 2013, 28.

⁹¹ Ibid., 2013, 27.

⁹² Montet, 1979, 104–111.

mjeračima koji su mjerili količine žita.⁹³ Od žitarica najviše je bio rasprostranjen lan. Iako je obrada zemlje nudila još mnoge proizvode poput datulja, smokvi, povrća i grožđa, žitarice su ipak bila bazna hrana za cijelu zemlju.⁹⁴ U Starom Egiptu stanovnici su imali dovoljno raznovrsnih usjeva za plodove kojima su mogli kroz godinu prehraniti svoju obitelj i kralja. Oni bogatiji imali su veće količine i bolju hranu koja je drugima bila nedostupnija jer je razlike među slojevima ipak bilo.

⁹³ Ibid, 114–118.

⁹⁴ Uranić, 2013, 27.

8. Obiteljski život

8.1. Ženidba

Osnovati obitelj htio je svatko tko je bio glava obitelji, bio on siromašan ili bogat. Pretpostavlja se da su u većini slučajeva o ženidbi odlučivali roditelji. Većina brakova u Egiptu bila je poligamna, gdje je muškarac imao više žena. Primjer je faraon, koji je uz jednu glavnu ženu imao i više drugih.⁹⁵ U braku žena je imala pravo zadržati pravo raspolaganja nad svojom imovinom, a muškarac je morao uzdržavati ženu. Ljubavne pjesme koje su sačuvane u Londonu i Torinu svjedoče da su mladi imali veliku slobodu. Brak nije zahtijevao potvrdu od strane civilne i vjerske vlasti. Dovoljan je bio samo pristanak mladenaca. Do saiskog doba pristanak je davao mladenkin otac u dogovoru s budućim suprugom, a poslije se dogovor postizao između budućih mladenaca.⁹⁶ Postoji primjer jednoga mladića koji se zaljubio na prvi pogled. Odlučio je privući djevojčinu pozornost praveći se bolesnim. Smatrao je da će time njegova odabranica pokazati interes za njega. No nije mu pošlo po planu. Njezino prisustvo njega bi misteriozno izliječilo, jer mu ljekari nisu mogli pomoći. Djevojka nije došla jer je očekivala da će on doći u njezinu kuću i razgovarati s njezinom majkom. Karakterističan poljubac mladog egipatskog para bio je poljubac nosom a ne usnama kako su kasnije radili Grci. Tako u ostavštinama imamo ljubavne pjesme gdje djevojka piše kako hrli svome bratu (mladiću) da ga pomiriše tj. poljubi. U ljubavnim pjesmama mladić draganu naziva sestrom, a djevojka mladića bratom. Iz istih pjesama vidi se kako su djevojke bile sanjarke koje su šetale vrtom i razgovarale s biljkama i drvećem te sanjarile o susretu sa svojim odabranikom. Smatralo se da su, ukoliko u ljubavnoj vezi nastanu problemi, ljubavnici sami krivi te su snosili posljedice. Roditelji su u većini slučajeva pristajali na brakove, dok bi se neki opirali braku radi forme. Nakon vjenčanja mladi će se zvati *son*, *hay*, *himit* što znači brat, suprug, supruga. Mnogi suvremeni povjesničari ustanovili su da su brakovi među braćom i sestrama bile pravilo. Doduše, bilo je i faraona koji su se oženili sestrom, pa čak i kćerkom. Zakona koji zabranjuje ženidbu s vlastitom sestrom nije bilo, ali je vladalo pravilo da

⁹⁵ Uranić, 2013, 19.

⁹⁶ Cravetto (ur.) 2007, 52.

faraon smije raditi sve po svojoj volji. Za sada ne postoji nikakav dokaz da je neki Egipćanin, koji je bio plemić ili građanin, oženio svoju sestru. Kada su pisari i svećenici izvršili svoju dužnost i kada su se mladenci smjestili u domu, uzvanicima je samo preostalo da se razidu. Poznata je činjenica da su Egipćani voljeli obiteljske gozbe, tako da su svatove slavili s jelom i pićem.⁹⁷ Kod imućnijih slojeva, kada bi se mladenci vjenčali, spavali bi u zasebnim prostorijama. Žena bi prije poćinka ležala na krevetu u lakoj, prozirnoj haljini, uljepšavala se uz pomoć sluškinje ili dojila dijete. Krevet je bio osnovni dio namještaja te je izgledao raskošno. Često su noge kreveta bile u obliku boga Besa. Toaletne potrepštine i klupica nalazile bi se ispod kreveta. Muž je imao sličnu sobu kao i žena, ali je odjeća i toaletni pribor stajao u škrinjama.⁹⁸ Svoje slobodno vrijeme braćni parovi voljeli su iskorištavati sjedeći ispod sjenice i hladeći se. Drugi način bio je vožnja ćamcem po ribnjaku ili užitvanje u pecanju.⁹⁹

Rastava braka bila je dopuštena i ćesta. Razlozi su bili različiti: suprugov ili suprugin preljub, suprugina sljepoća na jedno oko, međusobna mržnja, lažne optužbe za preljub, a time i plaćanje novćane kazne. Supruga nije smjela biti otjerana jer bi u tome slučaju dobila pravo na trećinu suprugovih dobara.¹⁰⁰

⁹⁷ Montet, 1979. 48–51.

⁹⁸ Isto, 44.

⁹⁹ Montet, 1979, 100.

¹⁰⁰ Cravetto (ur.) 2007, 52–52.

8.2. Žena

Kao i u današnje vrijeme, tako su i u drevnom Egiptu muškarci i žene imali podijeljene uloge. Žene su najčešće bile zadužene za brigu oko djece i kućanstva dok su muškarci obavljali poslove izvan kuće. U bogatoj egipatskoj ostavštini imamo brojne slike i kipove majki i očeva kako se drže za ruke ili oko struka. Time se vidi privrženost roditelja djeci i obrnuto. Literatura ne daje lijepu sliku o staroegipatskoj ženi. Pisci je prikazuju kao lakomislenu, koketnu i hirovitu, ponekad lažljivu i sklonu nevjeri. Pierre Montet nam donosi priču o supruzi Raova svećenika koja je varala svoga muža, rodivši mu troje nezakonite djece. Ispričala je svima da je otac te djece sam bog Ra koji je na taj način htio dati Egiptu tri kralja. Druga priča koja nam potvrđuje žensku prevaru je o dami koja je opazila mladića Istinu i podala mu se. Pošto je zadovoljila hir, sjetila se svojeg dragog te je pustila mladića Istinu da prosjači pred njezinim vratima. Kasnije je svome sinu priznala tko mu je otac. Muškarci su prema egipatskim pričama, za razliku od žena, bili prikazivani vjernima i odanima.¹⁰¹ Djelo „Egipat u doba Ramzesa“ donosi priče koje nam поближе dočaravaju život među supružnicima. Postojale su velike oscilacije u zajedničkom životu – od ljubavi do mržnje, koja je ponekad vodila i smrću žene.

Prema nekim pričama, uočava se vrijednost muške djece naspram ženske. Priča koja to dokazuje jest jedna nadgrobna stela u Britanskom muzeju na kojoj piše:

„Mudraci, svećenici, kraljevići, plemići, ljudi, svi koji ulazite u ovu grobnicu, poslušajte tko počiva u njoj! Godine IX, četvrtoga mjeseca poplave deveti dan, za vladavine Ptolomeja XIII. ugledah svjetlost dana. Godine XXIII, trećeg mjeseca ljeta, otac me udade za velikoga svećenika Pšerenptaha, Petubasijeva sina. Tužno bje svećenikovo srce, jer sam triput zanijevši od njega na svijet donijela tri kćeri, a nijednoga sina. Molila sam zajedno s velikim svećenikom milostivoga Ptahova sina Impotepa, koji udjeljuje sinove onima koji ih nemaju. Priklonio je uho našim molbama, jer on uvijek uslišava one koji mu se mole kao nagradu (za bogu ugodna svećenikova djela) zanijev i rodih sina godine VI, trećeg mjeseca ljeta peti dan, u prvi sat dana, za vladavine kraljice Kleopatre, na blagdan žrtvenih darova koji se prinose na žrtvenik uzvišenog boga Impotepa, zvanog Petubasti. I svi se obradovaše. Godine VI, drugoga mjeseca zime šesti dan, pristadoh uz

¹⁰¹ Ibid, 53–55.

obalu (umrijeh). Moj suprug, veliki svećenik Pšerenptah, prenio me je u grobnicu. Popratio me je velikim obredima koje zaslužuju savršena stvorenje. Pokopao me je na prekrasan način i položio u grobnicu... „¹⁰²

Kada je nesretna žena Ta-Imhotep ispunila muževljevu želju, umrla je u cvijetu mladosti na žalost svojega muža. Vidimo da ju je muž cijenio i volio, i time što mu je rodila muško dijete naziva se savršenim stvorenjem.¹⁰³

Primjermi dokaz još jedne ljubavi nalazi se u Leidenskom muzeju, a riječ je o priči napisanoj na papirusu. Njome se jedan udovac, koji je služio faraona, obraća preminuloj supruzi te joj govori koliko se brinuo za nju tijekom života. Napominje da je nije htio napustiti ni u bolesti. Sada kada je mrtva već tri godine, i dalje je oplakuje i ne odlazi nijednoj drugoj sestri, odnosno ženi.¹⁰⁴ Svojom žalopojkom muškarac daje do znanja da bi mnogi muškarci na njegovom mjestu učinili suprotno: uživali bi u statusu činovnika koji je on imao, a posebice u hrani, piću i drugim ženama.

Druga strana prikaza žene govori o starijem bratu Anupu koji je tugujući za svojim bratom ubio ženu i bacio je psima. Druga priča prikazuje suprugu Ubi-inera koja je varala i izrabljivala svoga muža. Na kraju je osuđena na smrt i spaljena, a njezin pepeo bačen je u Nil. Zakon je upozoravao: „Čuvaj se žene koja izlazi potajno, ne slijedi je, ni nju, ni njoj slične. Žena kojoj je suprug daleko šalje ti poruke i mami te svaki dan kad nema svjedoka. Ako te saplete u svoju mrežu, to je zločin koji povlači smrtnu kaznu čim se otkrije, čak ako ga i nije izvršila dokraja.“¹⁰⁵

Iz navedenih je primjera vidljivo kako su žene prikazivane i u pozitivnim i u negativnim kontekstima, dok su muškarci uvijek prikazani u pozitivnom svjetlu. Muževljeva nevjera nije imala nikakvu negativnu posljedicu. Poznati su i neki slučajevi poligamije, no oni su bili rijetki. Primjer toga jedan je pljačkaš grobova koji je imao četiri žene, od kojih su dvije bile još na životu te su se dobro slagale u zajedničkom bračnom životu. Egipat je bila zemlja gdje je muž mogao istući ženu, ali to pravo nije smio zloupotrebjavati, dok je vrijeđanje podlijegalo kazni. Primjer je kazne batinanje i gubljenje zajedničkog imetka ukoliko bi se isto ponovilo.¹⁰⁶ Žena je

¹⁰² Montet, 1979, 56.

¹⁰³ Ibid, 53–56.

¹⁰⁴ Ibid, 56–57.

¹⁰⁵ Ibid, 57.

¹⁰⁶ Montet, 1979, 58–59.

mogla tražiti razvod braka. Autor Uranić donosi nam primjer žene bogatog obrtnika iz jednog sela koja je tražila razvod braka zbog ponašanja svoje svekrve.¹⁰⁷

Iz literature je poznato da su Egipćanke bile poznate po uljepšavanju. Sluškinja bi ih češljala, dok bi one dojile djecu ili se šminkale. Navedenu privilegiju imale su gospodarice i supruge bogatih osoba. Iako su se i dalje brinule o domu i obitelji, imale su veća prava nego žene u drugim dijelovima svijeta toga doba. Najbolji primjer su žene koje su i same bile kraljice, odnosno koje su imale status faraona, vladara čitavoga carstva.¹⁰⁸ Žene su bile u nepovoljnom položaju ukoliko bi učinile bračne prijestupe. Nije očuvan niti jedan zakon koji govori o njihovom položaju. No ipak, uspoređujući ih sa ženama drugih civilizacija, može se zaključiti da su bile u povoljnijem položaju.

¹⁰⁷ Uranić, 2013, 35.

¹⁰⁸ Miquel, 1984, 28–29.

8.3.Djeca

Djeca su smatrana blagoslovom, posebice ako se radilo o muškoj djeci koja su nastavljala obiteljsku lozu. Za mlade je bilo poželjno da se što ranije vjenčaju kako bi žena što mlađa izrodila što više djece. Ako se posjete grobnice u Memfisu, Amarni ili Tebi te razgledaju skulpturalne skupine na stelama u Abidu, posvuda će se vidjeti mnoštvo djece. Muževima je veselje bilo veće kada bi oko njega bili žena i djeca. Drevni Egipat bio je poznat po zabavi pa su se tako i djeca zabavljala na različite načine. Egipatska djeca uvijek bi našla vremena za igru. Dječaci su vježbali bacanje bumeranga ili su uživali u igri preskakanja jarca. Igra se odvijala na način da su dva dječaka sjeli jedan nasuprot drugoga ispruženih ruku i nogu. Ostali su ih trebali preskočiti a da pri tom ne budu uhvaćeni. Dječake su učili hrvanju, lovu, bacanju koplja i kamena, dok su se djevojčice okupljale da bi privukle njihovu pažnju. Djevojke su se znale kupati gole ili obučene u tanku lanenu odjeću s kosom povezanom u traku, dok bi im dječaci svirali frule. Svi su se znali navečer okupljati kako bi slušali pripovjedače, koji su pripovijedali legende i tajanstvene priče. Dječaci iz plemićkih obitelji pratili bi očeve u lov, čime su se kroz zabavu pripremali za ulogu ratnika. Što se tiče siromašnije djece, ona su se zabavljala bacanjem motke i hvatanjem riba u mreže.¹⁰⁹ U konačnici svi su živjeli životom koji je bio blizak prirodi.

Iako su Egipćani željeli imati što više djece, događalo se da ih neki parovi nisu mogli imati zbog zdravstvenih problema i nemogućnosti začeća. Zbog toga su posvajanja bila česta.¹¹⁰

Kao što je primijetio Diodor, djeca svoje roditelje nisu ništa koštala. U ranom su djetinjstvu hodala uokolo bez odjeće i obuće. Dječaci su nosili samo ogrlicu, a djevojčice češalj i pojas. Kada bi malo porasli dječaci bi dobili pregačicu i pojas, a djevojčice haljinicu. Sva djeca hranila su se jednostavno – stabljikama papirusa, sirovim korijenjem i kašama. Dojenče je živjelo uz majku koja ga je nosila na grudima u nekoj vrsti bisaga obješenih oko vrata, tako da su joj ruke bile slobodne. Pisar Ani iskazao je počast svim Egipćankama zbog njihove majčinske predanosti te je apelirao na svu rođenu djecu da vrate majci sve što je učinila za njih, jer su djeca velik teret. Naglašava da je majka ta koja ih je dojila tri godine, nosila oko vrata i čiji joj se izmet nije gadio. Isto se nije odnosilo i na kraljice jer su one imale služavke koje bi se brinule o djeci. Egipćani su voljeli unaprijed znati svoju budućnost, a samim time i budućnost svoga novorođenčeta, u čemu

¹⁰⁹ Miquel, 1984, 30.

¹¹⁰ Cravetto (ur.) 2007, 53.

bi im pomagale božice.. Kada bi se dijete rodilo, one bi pristupale i bez priziva odlučivale kakva ga smrt čeka. Pierre Montet navodi primjere nekih viđenja u kojima su božica prorekle roditeljima da će njihova djevojčica umrijeti od noža ili da će sin faraona, kojeg je on dugo želio, umrijeti od napada krokodila, zmije ili psa. Svi su, naravno, prvi dio života bili opterećeni viđenjem i pribojavali se dana kada će se proročanstvo ispuniti. Kasnije bi uočavali da je strah uzaludan jer nitko ne može pobjeći sudbini. Nije poznato jesu li božice svima proricale budućnost, ali postoje dokazi da je svaki otac htio sastaviti horoskop za svoje dijete.¹¹¹

Sami su se Egipćani pri rođenju žurili dati ime svome djetetu. Prezimena tada nisu postojala. Imena su bila kratka poput: Ti, Abi, Tui, To... Opće imenice i participi često su se pretvarali u imena. Nakon što su dali ime djetetu, roditelji bi ga upisivali u službene knjige. Imena su bila zapisivana u Kuću života koja je bila neka vrsta staroegipatske akademije u kojoj su astronomi, mislioci i povjesničari pohranjivali svoje spoznaje. Pri civilnim vlastima postojale su i matičarske službe kod kojih se prijavljivalo rođenje, vjenčanje ili smrt.¹¹²

¹¹¹ Montet, 1979, 58–61.

¹¹² Miquel, 1984, 60–64.

8.4. Sluge i robovi

Važne osobe imale su uz sebe sluge i robove. Nije jasno kako raspodijeliti one koji sudjeluju u obavljanju službenih dužnosti od onih koji pripadaju obiteljskoj posluzi. Većinom su gospodari sluga plaćali vlastitim sredstvima.

Nekoliko staroegipatskih izraza odgovara otprilike našem pojmu „sluga“: slušač, koji je slušao naloge, *ubau*, *šemsu*. *Šemsu* je pratio svoga gospodara kada bi negdje izlazio, stavljao mu u ruke veliki štap i čistio mrvice koje bi nastale iza njega. Drugi je *šemsu* nosio u ruci gospodareve sandale dok je on šetao, a imao je zadaću brisati mu noge i obuvati sandale. Druga vrsta sluga nazivala se *ubau*. Osim posluživanja za stolom, zadaća im je bila čuti povjerljive razgovore i podsjetiti svoje gospodare na pojedinosti. Spomenute službe obavljale su slobodne sluge koje su smjele napustiti svoga gospodara.¹¹³

Pravi robovi nazivali su se *hemu* ili *behu*. S njima se postupalo dosta strogo, pogotovo ako bi pobjegli. Autor Montet donosi brojne priče iz egipatske povijesti. U jednoj je prikazao dva radnika koja su u vrijeme Ramzesa pobjegla iz njegove palače. Pretpostavlja se da se to dogodilo zbog batinanja ili ljubavi prema slobodi. Nakon toga bi ih lovili. U ovome slučaju, robovi su prešli zidine i time se spasili, no rijetki su bili takve sreće. Gospodar je mogao svoga roba kupiti ili iznajmiti.¹¹⁴ Sve u svemu, smatra se da nije bilo bitnih razlika između slobodnih robova i onih koje zovemo robovima. Postojali su brojni snalažljivi robovi koji su se uspjeli snaći nakon ropstva i stopiti s masom. Često je to rezultiralo ženidbom nećakinje gospodara ili vođenjem obrta.

Smatra se da robovi nisu bili zadovoljni sustavom i poretkom Egipta jer su bili primorani na teški fizički rad, a trpjeli su i ponižavajući društveni status. Usporedno s time povezuje se i činjenica da je zapravo država nastala prisilnim radom robova. To dokazuju i svi slikovni prikazi. Ljudskom snagom građena je kultura kakvom je i danas možemo vidjeti.¹¹⁵

¹¹³ Montet, 1979, 64–65.

¹¹⁴ Ibid, 67.

¹¹⁵ Novak, 1967, 185.

8.5. Kućne životinje¹¹⁶

Egipćani su voljeli pse i često su im te životinje bili kućni ljubimci. Svaki ljubimac imao je ime, a neki su poput članova obitelji pokapani sa svojim vlasnicima. Među ljubimcima nalazio bi se i majmun koji je kontrolirao pse.

Egipćani svojim psima nisu odbijali posmrtnu ili božansku počast, no treba istaknuti da njihovi umjetnici nisu nikad prikazivali čovjeka kako miluje psa ili kako se s njim igra. Majmun je možda bio uspješniji na putu prema čovjekovu srcu. Znao je zabaviti sve oko sebe te je često za suučesnike pronalazio grbavce i patuljke. Najcjenjenije ljude patuljke bilo je teško dobiti i često su se morali nabavljati izdaleka. Istraživač Loret pronašao je u grobnici faraona Tutmozisa III. mumificiranog pavijana koji je s njim zakopan jer ga je razveseljavao tijekom života. Kada bi sazrelo voće, majmun bi se penjao na drvo, te pojeo pola plodova.

Prije Nove Države mačka nije smjela ulaziti u kuću. Kako je kasnije postala značajna u svome lovu, postajala je stalan gost egipatskih domova. Znalo se da je mačka zakleti neprijatelj miševa. Egipćani su je ribicama mamili da im bude vjerna i ostane u kući.

Među peradi isticala se guska. Nisu je ograđivali, već su joj dopuštali slobodu kretanja po dvorištu. Dobro se slagala s ostalim kućnim životinjama, pogotovo s mačkom s kojom je dijelila povlašteno mjesto. Za razliku od iste, tu privilegiju nije zloupotrebljavala. Često je odlazila uživati na obale Nila zbog čega je dobila naziv „nilska guska“. U toplije vrijeme, kada su dozrijevale datulje, znala je raditi štetu i uništavati njezine plodove.

¹¹⁶ Montet, 1979, 67–71.

9. Kućanstvo

9.1.Hrana i piće

Egipćani su obrađivali nilsku dolinu sukladno s poplavama Nila. Često su zbog straha od nestašice stvarali zalihe hrane. Neki su znali urode žetve prodavati, a za uzvrat bi dobili zlato. Pod godinom Setija živjeli su u velikom izobilju i uživali u plodovima zemlje. Egipat je obilovao prehrambenim proizvodima. Stanovnici Egipta najviše su voljeli jesti meso, i to govedinu. Naziv *iua* odnosi se na veliko afričko govedo koje su hranili dok ne bi postigao dovoljnu težinu zbog koje se ne bi mogao kretati. U konačnici bi uslijedilo klanje. Uz goveda, izvor mesnih obroka bila je pustinjska divljač. Kada bi u pustinji ulovili gazele i antilope, pokušali bi ih pripitomiti za privatne vrtove. Takve životinje nisu bile značajne za prehranu, već se smatralo da je bogovima ugodno da im se prinesu za žrtvu. Pierre Montet navodi kako se, prema dokumentima, može zaključiti da se nije jelo svinjsko, kozje ili ovčje meso.¹¹⁷ Egipćani su prednjačili u stočarstvu i poljoprivredi. Vjerojatno bi u svakoj prilici za dva glavna obroka služili meso, perad, povrće, sezonsko voće, kruh i kolače, a sve bi zalijevali pivom. Budući da je Egipat izrazito topla zemlja, govedo su mogli zaklati samo oni koji su njegovo meso mogli pojesti u nekoliko dana. To su bili većinom veleposjednici koji su imali poslugu, službenike u svojim hramovima, te su običavali priređivati gozbe. Faraon bi prstima jeo plećku, dok se kraljica većinom odlučivala za piletinu.¹¹⁸

Herodot je najbolje opisao prehrambene navike Egipćana:

„Sami Egipćani koji nastavaju plodni dio Egipta najviše od svih ljudi brižno čuvaju spomen na prošlost i daleko su najučeniji od svih koje sam upoznao. Žive na ovaj način: uzimaju sredstva za čišćenje svakog mjeseca tri dana za redom i brinu se za svoje zdravlje pomoću sredstva za povraćanje i klistira, jer smatraju da sve bolesti kod ljudi proizlaze iz jela kojima se hranimo. Egipćani su, uostalom, nakon Libijaca najzdraviji od svih ljudi, kako mi se čini zbog podneblja, jer se ondje godišnja doba ne izmjenjuju: naime, bolesti kod ljudi ponajviše nastaju zbog promjena, i svega drugoga i, osobito, godišnjih doba. Jedu kruh praveći od pira hljebove koje oni nazivaju “kilestis”. Upotrebljavaju piće načinjeno iz ječma, jer u njihovoj zemlji nema vinove loze. Ribe jedu

¹¹⁷ Montet, 1979, 77–80.

¹¹⁸ Ibid, 91.

ili sirove i osušene na suncu ili usoljene morskom solju. Od ptica jedu sirove prepelice, patke i neke sitne vrste, pošto ih začine soli; ostale ptice i ribe koje kod njih postoje, osim onih koje misle da su svete, jedu pečene ili kuhane.“¹¹⁹

Od pića najviše su pili pivo koje se smatra njihovim nacionalnim pićem. Pivo se pilo posvuda, a pravilo se od ječma, pšenice ili datulja. Kruh i pivo bile su glavne namirnice koje su se stavljale u grob s preminulima. Pivo se dobivalo fermentacijom ječmenog kruha u vodi, a pretpostavlja se s datuljama. S obzirom na činjenicu da su stari Egipćani voljeli uživati u životu, ne čudi činjenica da su usavršavali proizvodnju piva u čast bogovima. Ono se spominjalo na svakom velikom događanju. Pilo se iz keramičkih, metalnih ili kamenih čaša, te se služilo u vrčeve od jedne do dvije litre. Pivo su pili muškarci, žene i djeca zbog svoje hranjivosti. U mnogim medicinskim tekstovima doktori su savjetovali pacijentima da uzimaju pivo za izlječenje. Ponekad se događalo da se pretjeralo u piću. Tako postoji slika jedne egipatske grobnice koja prikazuje elitnu ženu koja povraća zbog prekomjernog konzumiranja piva. Smatralo se da ispijanje piva zbunjuje zle duhove koji su se smatrali uzrokom bolesti. Pivo se nije smatralo opojnim sredstvom, zbog čega se pilo i kao naknada za rad. Radnici u Gizi dobivali su tri puta na dan određene količine piva kao plaću.¹²⁰

Osim pivom, cvala je i trgovina vinom, ali je ono bilo skuplje i manje popularno. U Rameseju je pronađeno mnogo razbijenih vrčeva koji sa sobom nose tajne podrijetla vina. Gotovo svi vinogradi nalazili su se u Delti.¹²¹ Zidne slike u tebanskim privatnim grobovima pune su ilustracija umrlih kako pred stolom sa žrtvenim darovima, okruženi članovima obitelji, gostima i sluškinjama, slave posmrtnu gozbu umrlog. Na tim slikarijama nalaze se i vinski vrčevi ovjenčani cvijećem, kao i piva.¹²²

Većina seljaka hranila se hranom koja se temeljila na kombinaciji pšenice i povrća. Meso životinja uzgajanih na pašnjacima bilo je veoma skupo. Samo najveći posjedi imali su mogućnost da uzgajaju velika stada. Bijeli kruh bio je najčešća hrana i važna namirnica, a u

¹¹⁹ Herodot, 2007, 77.

¹²⁰ <https://www.ancient.eu/article/1033/beer-in-ancient-egypt/> 3.5.2020.

¹²¹ Montet, 1979, 89–90.
Cravetto (ur.) 2007, 56.

¹²² Westendorf, Wolfhart, 1969, 116–117.

njega su se stavljali začini, med, voće ili sjemenke.¹²³ U registru Stare države postoje primjeri iz kojih je vidljivo da su stanovnici Egipta voljeli praviti poslastice, i to kolače. Nemoguće je točno odrediti o kojim se vrstama kolača radi. Isto se odnosi i na kruh. I u kruh i u kolače išle su različite vrste brašna te sastojci kao što su med, voće, jaja, mast i maslac. Brašno se dobivalo od pira, ječma i pšenice. Svako je domaćinstvo moglo mljeti svoje brašno i peći vlastiti kruh. To je bio dugotrajan proces u kojemu su sudjelovali i muškarci i žene. U Novoj državi postojala je pećnica u kojoj se odjednom moglo peći više kruhova.¹²⁴

Za razliku od današnjih Egipćana, drevni Egipat nije poznao banane, naranče i limune. Kruška, breskva, badem i trešnja pojavile su se na žrtvenim stolovima tek u rimsko doba. Ljetno vrijeme donosilo je velik urod datulja, grožđa i smokava. Datulje su često služile za ljekovite svrhe. Kokosovu palmu uspjeli su posaditi tek poneki. Smatra se da u kućanstvu nisu koristili maslinovo ulje, već ulja drugih drveća. Često su koristili moringu koja je dobra za zdravlje i bogata nutritivnim tvarima. Mlijeko se pak smatralo poslasticom. Držalo se u glinenim posudama, te se vjeruje da su se od njega pravili sir, maslac i vrhnje. Kao šećer koristili su med, a imali su i vlastite košnice po vrtovima.¹²⁵

¹²³ Novak, 1967, 29.

Miquel, 1984, 14.

¹²⁴ Montet, 1979, 88.

¹²⁵ Ibid, 83–84.

9.2.Kuhinja

Od kuhinjskih elemenata postojao je štednjak cilindričnog oblika, visine jednog metra. Na donjem dijelu imao je vratašca kroz koja je strujao zrak i čistio se pepeo, dok se na rešetke ili prečke unutar štednjaka stavljalo gorivo. Na štednjak se nastavljao otvor za dim. Lonac bi se stavljao na tri kamena, između kojih bi se nalazila drva i ugljen. Budući da je takvo ognjište slabo vuklo zrak, kuhari su bili prisiljeni mahalicom mahati po vatri, a za isto su raspolagali ugljenom i drvom. Drveni ugljen smatrao se cijenjenom robom. Za potpaljivanje su imali posebno drvo za oganj, koji su dobivali u maloj količini, i to većinom samo oni koji su kuhali za veće staleže. Pretpostavlja se da su ostala domaćinstva imala problema pri paljenju vatre te da su morali moliti za malo žara. U kuhinjske potrepštine ulazili su i glineni lonci, zdjele, vrčevi, vreće, koševi i korpe za nošenje robe. Imali su i stolove za pripremu ribe i mesa. Postojala su dva glagola koja su se odnosila na kuhanje: *psy* i *ašer*. *Psy* se upotrebljavao u vezi s mlijekom i mesom. Vjerojatno je označavao samu radnju kuhanja. Kroz vlastito istraživanje Montet zaključuje da Egipćani nisu iza sebe ostavili niti jednu knjigu, odnosno svezak kuharskih recepata. O njima saznajemo isključivo preko liječničkih papirusa u kojima nalazimo recepte protiv probavnih smetnji i nekih bolesti. Stanovnicima tadašnjeg Egipta nije bila poznata ni činjenica da se guščja mast i maslac mogu koristiti za pripremu jela. Riječ *ašer* označava radnju pečenja na žaru, što se uglavnom odnosi na mogućnost pripreme mesa.¹²⁶ Herodot je primijetio da su ribe jeli sirove i nasoljene ili osušene na suncu. Od ptica su se na jelovniku nalazile prepelice, patke i neke male ptice, a pripravljali bi ih sirove, uz samo malo soli. Sve ostale ribe i ptice koje nisu smatrali svetima jeli su kuhane ili pečene.¹²⁷

Kada bi došlo vrijeme objeda Egipćani bi sjeli za male stolice na kojima bi se poslužilo jelo. Obitelj nije zajednički doručkovala jer je ocu doručak bio poslužen tek nakon obavljanja jutarnje toaleta. Majka je najčešće jela dok bi joj sluškinja sređivala kosu. Montet navodi kako je neobično što se u arheološkim nalazištima nalaze zbirke različitog posuđa iako iz literature, koju je on proučavao, nije vidljivo da su prilikom jela koristili bilo kakvo posuđe. Autor ipak smatra

¹²⁶ Montet, 1979, 84–86.

¹²⁷ Herodot, 2007, 77.

da je svaka osoba u trenutku objeda imala tanjur, nož, žlicu i vilicu. Ispod stola s jelom često su se nalazili vrč i umivaonik za pranje ruku što ukazuje na to da su Egipćani objedovali prstima.¹²⁸.

9.3. Večernje gozbe

Poljodjelci su radili na zemlji dok ne padne noć, te se vraćali u svoje domove osvijetljene svjetiljkama u kojima je gorjelo ricinusovo i maslinovo ulje. Pravili su i skupocjene svijeće koje bi se palile u hramovima. Navečer nisu dugo ostajali budnima, a jutrom bi se budili veoma rano kako bi iskoristili dan.

Uz sve poslove Egipćani su imali i slobodnog vremena koje su provodili u lovu i ribolovu. Voljeli su organizirati veće večere ili gozbe za najbliže prijatelje ili rodbinu. Za gozbe bi najčešće zaklali govedo, te bi najbolje dijelove mesa davali gostima. Na ražnju bi se pripremale i guske, pečenke te razni umaci. Od pića se posluživao liker, vino i pivo. Bilo je tu i voća koje se slagalo u oblik piramide. Stol se ukrašavao zlatnim i srebrnim čašama, a gosti bi dobili najbolje mjesto i komade hrane. Prije nego što bi gosti došli, kuća se morala ulaštiti. Gozbu je začinjavala glazba s pjevačima te muškim i ženskim plesačima. Ukoliko su očekivali važne ličnosti, domaćini su stajali pred vratima. Kada bi se sastali, davali bi si komplimente i pozdravljali se. Muškarci bi sjeli s jedne strane, žene s druge. Nakon što bi sluga i sluškinje ženama darovali cvijeće, kuhari i slastičari iznosili bi svoje specijalitete na stol. Glazbenici bi svirali za vrijeme jela, i to najčešće harfe. Kada bi se svi najeli, nastavili bi uživati u glazbi i plesu. Pjevače su često znali pratiti uz pljeskanje rukama. Ponekad se znalo dogoditi i da neki uzvanik bude neumjeren u jelu i piću.¹²⁹

¹²⁸ Montet, 1979, 90–91.

¹²⁹ Montet, 1979, 93–100.

10. Moda Egipćana

Kroz sva duga stoljeća postojanja egipatske civilizacije odjevni predmeti ostali su gotovo nepromijenjeni. Svi društveni slojevi nosili su sličnu odjeću. Egipatska odjeća se definira kao nešto jednostavno i lijepo. U Starom i Novom kraljevstvu postoje sličnosti ali i razlike u stilu. U Starom razdoblju nosile su se cjevaste haljine. Sluškinjina je bila obično bijela, dok su žene viših staleža nosile bogato ukrašenu haljinu kombiniranu s prozirnom lanenom tkaninom koja prekriva grudi. U Novom kraljevstvu nosile su se prozirne lanene tunike koje su se vezivale iznad prsa. Sličnosti se vide u nakitu, korištenju prozirne tkanine kod bogatijih slojeva i prisutnosti crnih zakovrčanih perika. S vremenom se stilovi nisu mijenjali, već kombinirali.¹³⁰

Budući da su u Egiptu vruće klime, muškarci gotovo 1500 godina nisu prekrivali gornji dio tijela. Stil odijevanja nije se vremenski značajno mijenjao. Važnost su pridodavali osobnoj higijeni i mirisima tijela, te su bili dobro upućeni u alternativna liječenja. Oni bogatiji uživali su u tretmanima koje su im sluge pružale.

¹³⁰ Erman, 1894, 200.
Peacock, 2007, 25.

10.1. Odjeća i obuća

Pripadnike bogatih obitelji oblačile su sluge. Ujutro bi muškarci na sebi imali samo jutarnju odjeću preko koje su najčešće koristili ostalu toaletu. *Schenti*, odnosno kilt, bila je standardna odjeća muškaraca viših slojeva, pa tako i faraona. Kilt je bio vezan oko struka i padao do koljena. Pri izlasku bi na sebe stavljali prstenje, narukvice, a oko vrata ogrlicu s oko pet do šest redova zrnaca nategnutih između dvije kopče u obliku sokolove glave. Pregaču su mogli zamijeniti napuhnutomsuknjom, a na nogama su nosili sandale.¹³¹ Zbog vruće klime muškarci nisu gotovo 1500 godina prekrivali gornji dio tijela. Tek oko 1500. godine pr. Kr. počeli su nositi tunike.¹³² Najvažniji ženski odjevni predmet bila je dugačka lanena haljina pod nazivom *kalasiris*. Spominje je i Herodot: „Oblače se u lanene košulje koje su oko stegna ukrašene resicama, a zovu ih *kalasiris*: preko toga nose prebačeni bijeli vuneni ogrtač.“¹³³ Haljina je bila cjevastog oblika uz tijelo, te zašivena na boku, a držale su je naramenice koje su se spajale na potiljku i prednjoj strani kako bi grudi ostale izložene. Druga verzija ovakve haljine imala je samo jednu naramenicu.¹³⁴

Sandale koje su Egipćani nosili plele su se od papirusa, kože, pa čak i od zlata. Na prednjem kraju bio je pričvršćen remenčić koji je prolazio između palca i velikog nožnog prsta, spajajući se s ostalim remenčićima koji su se vezali iznad pete. Iz medicinskih papirusa doznaje se da su ih često boljele noge. Odjeća otmjene dame nije se puno razlikovala od muškarčeve. Sastojala se od tanke košulje preko koje se nosila tanka haljina koja je bila slična muškoj. Vezala se na lijevoj dojci, a ostavljala desnu stranu slobodnu.¹³⁵ Najvažniji materijal od kojeg se šivala odjeća bio je lan. Kasnije, u Srednjem kraljevstvu, počeli su plisirati lan koji se mogao lako oblikovati. Njegova prednost bila je i ta što je mogao biti proziran, što su Egipćani rado nosili. Uz sve to lan se lako i održavao.¹³⁶ Herodot opisuje Egipćane kao ljude koji su jako držali do čistoće: „Nose lanene, uvijek svježije oprane halje i za to pokazuju veliku brigu. Spolne organe obrezuju radi čistoće, jer im je više stalo do toga da budu čisti nego lijepi. Svećenici briju cijelo tijelo svaki

¹³¹ Montet, 1979, 75.

¹³² Riefstahl, 1970, 244–259. (<https://www.istor.org/stable/4171540?seq=1>)

¹³³ Herodot, 2007, 81.

¹³⁴ S. Pendergast, T. Pendergast, 2004, 24.

¹³⁵ Montet, 1979, 76.

¹³⁶ Sarah Pendergast, Tom Pendergast, 2004, 22–23.

treći dan da ne bi imali uši ili kakve druge prljavštine dok obavljaju službu bogovima. Svećenici nose samo lanenu halju i obuću načinjenu od biljke papirusa: ne smiju navući drugu odjeću ni obuću. Peru se u hladnoj vodi dvaput svakog dana i dvaput svake noći.¹³⁷ Čistoća je bila važna što dokazuje i dnevno kupanje u rijeci ili kod kuće. Za kupanje nisu koristili sapun, već kremu za čišćenje koja je u sebi sadržavala parfem.¹³⁸

Radno stanovništvo oblačilo se jednostavnije. Ratari i obrtnici nosili su ravno krojenu pregaču koju bi stegnuli širokim pojansom, a kitili su se brončanim i keramičkim nakitom. Sluškinje su morale biti gole, pogotovo ako su velikašima dolazili gosti. Na sebi su imale samo tanki pojas oko struka, o čemu svjedoči jedan fragment gozbe, slika na štukaturi iz Nebamunova groba.¹³⁹

Slika 5. Odjeća Egipćana

¹³⁷ Herodot, 2007, 37.

¹³⁸ <https://www.ancient-egypt-online.com/ancient-egypt-fashion.html>

¹³⁹ Montet, 1979, 77.

Westworf, 1969. str. 114–115.

10.2. Kosa

Perika je bila jedan od pokazatelja kojem staležu osoba pripada. Plemstvo je brijalo glave i stavljalo perike, a ponekad su stavljali i dodatne ukrase. Zakon je zabranjivao robovima i slugama da briju glave i nose perike. U razdoblju Starog kraljevstva muškarci i žene nosili su perike s kratkim kovrčama ili nešto dužom ravnom kosom.¹⁴⁰ Kao što je već rečeno, frizurom možemo otkriti status čovjeka u društvu. Mala djeca nosila su kratku kosu, a udane žene imale su odrezane šiške. Frizure su se mijenjale kroz razdoblja, a dužina kose je varirala od duge do kratke.¹⁴¹

Zbog vruće klime Egipćani nisu puštali bradu, iako su istu smatrali simbolom muškosti. Zbog toga su nosili umjetne brade.¹⁴² Herodot naglašava kako su se svećenici bogova šišali do gole kože. Za razliku od drugih naroda, kada bi netko umro, puštali bi bradu i kosu.¹⁴³ Egipćani su veliku važnost davali ricinusovom ulju, koji je uz svoje blagodatni bujne kose poticao rast nove čime se sprječavala ćelavost.¹⁴⁴

10.3. Higijena

Egipćani su voljeli parfeme koje bi sami proizvodili od ulja, sjemenki i mirisnog cvijeća. Kako su egipatske žene voljele mirisati, pravile bi si stošce od mirisne masti koje bi stavljale na glavu. Stožac bi se istopio po tijelu i davao koži ugodan miris.¹⁴⁵ Egipćani su voljeli brinuti o svome tijelu. Tako se je Odisej namirisao prvorezrednim tamjanom te se odjenuo u laneno ruho. Egipćani su se prali nekoliko puta dnevno: ujutro prilikom ustajanja, te prije i poslije glavnih obroka. Pribor za pranje sastojao se od vrča s kljunom koji se obično stavljao na stolić s hranom. Pretpostavlja se da su u njega stavljali prirodnu sodu. Kada bi se oprali i okupali, muškarci bi odlazili brijaču, pedikeru ili manikeru. Ljudi iz visokih staleža ustajali su na ceremonijalan način. Dok su pisari čekali da zapišu naredbe, pedikeri i manikeri bi im sređivali ruke, noge i bradu.

¹⁴⁰ S. Pendergast, T. Pendergast, 2004, 35–36.

¹⁴¹ Ibid, 32.

¹⁴² Ibid, 36.

¹⁴³ Herodot, 2007, 36.

¹⁴⁴ Montet, 1979, 74.

¹⁴⁵ S. Pendergast, T. Pendergast, 2004, 40.

Nakon toga dolazile bi sluge s mirisnim uljima i mastima sa zapečaćenim vrećicama, te s vrećicama u kojim su se nalazili zeleni i crni prahovi za isticanje ljepote očiju. Stari Egipćani vizualno su izduživali oči te su koristili mnoge kozmetičke proizvode. Kako bi uklonili neugodne mirise, nekoliko dana zaredom mazali su se tamjanom i trljali mašću. Postojali su proizvodi za osvježanje i uljepšavanje puti, kao i proizvodi za uklanjanje bubuljica i pjega. Kada bi bilo potrebno osvježiti kožu, stavljali bi preparate koji su imali svojstva pilinga. Primjer jednog takvog preparata sastojao se od alabastrova praška, sode te mješavine meda i soli. Jedan poseban proizvod, spomenut na kraju bolničke rasprave, glasio je „Kako starca pretvoriti u mladića“. Od jednake količine zrna i smrvljenih mahuna napravila bi se smjesa koju bi osušili, a potom smrvili do praškastog dijela. Smjesa se potom zagrijavala, a dobivenim uljem Egipćani su mazali određeno područje tijela i tako liječili ćelavost, pjege, znakove starosti i svako crvenilo na tijelu. Sam proizvod bio je veoma skup i nije se mogao dobiti u velikim količinama. Siromašniji su znali otići brijaču koji bi svoje usluge davao u prirodi. Dok su čekali red, običavali bi spavati pod drvećem.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Montet, 1979, 72–75.

11. Zagrobni život i mumificiranje

Prije vlastite smrti Egipćani su se pripremali za zagrobni život. Navedeno se odnosi na umjetnost grobnica, ilustracije, prikaze samog pokojnika unutar grobnica te ostavštinu za zagrobni život. Grobnice su građene s ciljem da budu što veće kako bi u njih stalo sve što pokojniku treba u zagrobnom životu. Egipatska civilizacija bazirana je na religiji, zbog čega postoji vjerovanje i u zagrobni život nakon smrti. Dio vjere uključivao je proces mumificiranja i vječnog života. Grobnice se upravo iz tog razloga nazivaju i „kućama vječnosti“.¹⁴⁷

Egipćani su imali strogo propisane rituale. Smatrali su da se obavljanjem rituala ili molitvom najbolje povezuju s božanstvom. Ritualni su se obavljali u hramovima i nekropolama gdje se odvijao kult mrtvih – razgovor s mrtvima. Umrlima se često odlazilo pred grobnicu. Tamo bi se pokojniku ostavljali darovi te se zazivalo njegovo ime.¹⁴⁸ Egipćani su „drugi svijet“, odnosno svijet poslije smrti podijelili u razna područja, a čovjeka su promatrali kao jednu od tih cjelina, skupa s njegovim fizičkim bićem. Dio čovjeka, *ba*, odlazi u nebo i funkcionira poput duše te krilima prelazi na drugi svijet. Dio *ka* egzistira u ljudskom obliku pa joj se prinosi hrana i piće. U egipatskoj „Knjizi mrtvih“, o kojoj će u sljedećem poglavlju biti riječ, govori se o uzlasku na nebo, prije čega umrli moraju svjedočiti o svojoj pravednosti a time i zaslužnosti uskrснуća.¹⁴⁹

¹⁴⁷ <https://www.crystalinks.com/egyptafterlife.html> 20.4.2020.

¹⁴⁸ Uranić, 2002, 235.

¹⁴⁹ Uranić, 2002, 240–242.

11.1. Vaganje dobrih i zlih djela

Mudrac Ptah-hotep govori o starosti kao o dobu ružnoće, fizičke i moralne slabosti. Smatra da stariji ljudi loše vide, ne čuju, ničega se ne sjećaju, a uz to se i brzo umaraju. Svjesni svega što dolazi prirodnim tijekom, Egipćani su željeli doživjeti što više godina. Stariji ljudi bili su predmet divljenja ukoliko bi uspjeli sačuvati mladolikost. Starost se veoma poštovala. Veliki svećenik Rome-Roj tvrdio je da je u Amonovoj službi doživio veliku starost zbog luksuza koji mu je pružao njegov kralj. U isto vrijeme pričalo se da je na dvoru postojao čarobnjak koji je imao oko 110 godina, a tamo je došao živjeti na kraljev nagovor.¹⁵⁰

Svi su bili svjesni da životnom vijeku dolazi kraj i da nijedna molitva ili molba neće odgoditi smrt. Zapad je bio zemlja sna i tame gdje čovjek zaboravlja svoje bližnje. Pobožni stanovnici vjerovali su da će im se duša ondje odmoriti, dok su skeptici smatrali da se duša s toga mjesta nikada ne vraća. U jedno su svi stanovnici Egipta bili sigurni, a to je da ih je po dolasku u svijet mrtvih čekalo vaganje dobrih i zlih djela. Pierre Montet donosi različite priče o navedenoj tezi, a jedna govori o starom kralju koji je napisao životna uputstva za svoga sina. Upozorava ga da se ne zavarava sudnjim danom kada će svi grijesi biti izbrisani, već da će, ako bez grijeha stupi pred suce smrti, biti častan kao sam bog. Druga priča govori o Seni, sinu kralja Isirmarea, koji je živ ušao u Amentit gdje je ugledao bogove. Okrivljenici su bili podijeljeni u tri skupine i to na one koji su počinili više zlih nego dobrih djela, one koji su učinili više dobrih nego zlih djela te one koji su u ravnoteži. Mnogi su se nadali da će ih bogovi pomilovati usprkos svim nedjelima koje su počinili. Često se u pogrebnoj literaturi nalaze citati o milosti bogova: „Grijesi su moji izbrisani! Poroci su moji pokopani, pokvarenost zaboravljena.“¹⁵¹

U svladavanju mnogobrojnih prepreka na putovanju kroz različite sfere duhovnog života, do konačnog dolaska u zagrobni život, pokojniku je pomagala „Knjiga mrtvih“, papirus na kojem su bile ispisane čarolije te koji se prilagao u grobnice svih društvenih slojeva. U početku je bila namijenjena samo faraonima, a krajem Starog kraljevstva postaje dostupna svima. Prema Knjizi, faraon bi se nakon smrti očistio od grijeha, prešao rijeku smrti te došao na mjesto poljana gdje bi se izjednačio s Ozirisom. Mnogi hramovi bili su oslikani motivima iz „Knjige mrtvih“. Zanimljivo je 125. poglavlje koje donosi opis velikog suđenja tijekom kojeg se srce preminuloga

¹⁵⁰ Montet, 1979, 285–286.

¹⁵¹ Ibid, 288.

vagalo zajedno s perom istine koje bi predstavljalo Maat, božicu pravde. Egipatske norme predstavljalo je četrdeset dvoje sudaca. Vrhovni sudac i gospodar svijeta mrtvih bio je Oziris. U poglavlju se navodi kako se suđenje sastojalo od dva čina. Najprije bi Oziris ponavljao rečenice kojima bi dokazivao, odnosno optuženik potvrđivao svoju nevinost. Kada bi nakon toga prešao s optuženičke na sučevu klupu, vjernici bi izgovarali drugu ispovijest proricanja grijeha. Uslijedilo bi vaganje srca s ugraviranim imenom pokojnika. Bit se sastojala u tome da obje strane, srce s jedne i lik Istine s druge, budu u ravnoteži.¹⁵² Brojni Egipćani na stelama, sarkofazima i zidovima grobnica imaju natpis *maa kheru*, što znači „pravednik“, jer su težili da im se taj epitet nadjene i u zagrobnom životu.¹⁵³

¹⁵² https://hr.wikipedia.org/wiki/Knjiga_mrtvih 20.4.2020.
<https://www.starapovijest.eu/staroegipatska-knjiga-mrtvih/> 20.4.2020.

Montet, 1979, 293.

Miquel, 1984, 52.

¹⁵³ Montet, 1979, 291.

11.2. Uređivanje grobova

Budući da je gradnja piramide uzimala mnogo vremena, kraljevi bi rano započinjali s gradnjom vlastitih domova vječnosti. Sličnim primjerom vodili su se i ostali Egipćani. Kraljevski grobovi i njihovi ulazi držani su u tajnosti te su bili zabranjeni za posjetitelje. Po staležima su se razlikovali i izgledi grobnica. Obični građani imali su grobnice podijeljene u dva dijela. Jedan dio bio je namijenjen za tijelo pokojnika i on bi se, nakon ukopa, zazidao kako nitko ne bi remetio pokojnikov mir.¹⁵⁴

Sarkofag je bio najvažniji dio posmrtnog namještaja. Kralj Neferhotep obilazio je radionice u kojima su se izrađivali njegovi sarkofazi. Budući da je bio kralj, nije mu bio dovoljan jedan sarkofag. Ta činjenica vidljiva je i u primjeru faraona Psusenesa, čiju je mumiju štitila zlatna maska. Mumija je ležala u srebrnom sarkofagu, a on u još jednom istoga oblika, ali od crnog granita. Vanjski sarkofag bio je zaštićen te izvana i iznutra ukrašen slikama božanstava. Na vratima sarkofaga bile su isklesane oči kojima je pokojnik mogao vidjeti jednako dobro kao i Raa ili Oziris.¹⁵⁵

Bogatstvo same grobnice ovisilo je o mogućnostima svakoga pojedinca. U Tutankhamonovoj grobnici nalazila su se bogatstva koja je teško i zamisliti. Bili su to raskošni naslonjači, kreveti, ratno vozilo i barka, stolice, najrazorniji štapovi, oružje koje je u njegovo vrijeme bilo poznato, kao i nakit, suđe te obredni predmeti. Mumijama je nakit bio drag baš kao i živima. Kraljeve sluge imale su zadatak staviti sa strane dio posuđa koji će se položiti u grob.¹⁵⁶

Popis posmrtnih potrepština¹⁵⁷ sadržavao je između ostalog i zlatnu masku za kralja ili kneza plemenita roda, dok su obični ljudi imali maske od ljepenke i gipsa. Među potrepštinama su se nalazili i ovratnik od ploča u obliku ptice te jedna ili više zlatnih ogrlica, koje su mogle biti i od dragoga kamenja ili keramičkih kuglica. Ponekad bi se na ogrlici nalazio i zlatni privjesak. Najuobičajeniji ukrasni motiv bio je krilati skarabej u koji je ugraviran zaziv srcu gdje se zazivaju preci da budu uz pokojnika prilikom njegova dolaska pred bogove. Pokojniku bi se

¹⁵⁴ Ibid, 292–293.

¹⁵⁵ Ibid, 295.

¹⁵⁶ Montet, 1979, 295–296.

¹⁵⁷ Ibid, 297–298.

Janot, 2009, 218.

Miquel, 1984, 52.

stavio prsten na svaki prst. Neizostavne su bile sandale, te amajlije i kipići božanstva. Kako bi sve njegove potrebe i nakon pokapanja bile zadovoljene, faraoni su dali izraditi kipiće svojih sluga, pekara, nosača i ostalog osoblja, koji su se pokopali zajedno s njim.¹⁵⁸

U sarkofag su se stavljali svitci od papirusa – Knjiga mrtvih – s magičnim formulama koje su, prema vjerovanju Egipćana, pomagale pokojniku da prebrodi sve prepreke na putu prema vječnom miru.¹⁵⁹

Egipćani su srce smatrali najvažnijim organom jer je ono nakon smrti odlučivalo o sudbini pokojnika. Iz tog bi se razloga skarabej stavljao na prsni koš ili trbušnu šupljinu, zbog čega je i dobio naziv „skarabej srca“. Egipćani su u svoje grobove često stavljali amulete jer su vjerovali da će ih oni zaštititi. Na jednom takvom amuletu bile su uklesane magične formule iz „Knjige mrtvih“. Drugi važan amulet bio je Horusovo oko koji je svojim pokojnicima vraćao cjelovitost. Važan primjer amuleta je u obliku naslona za glavu, a nalazio se na Tutankhamonovoj mumiji. Vjerovalo se da će očuvati tijelo.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Janot, 2009. 333–335.

¹⁵⁹ Miquel, 1984, 300.

¹⁶⁰ Janot, 2009, 234–239.

11.3. Mumificiranje

Mumija je naziv za mrtvo ljudsko tijelo čiji su organi sačuvani izlaganjem različitim kemikalijama te zbog nedostatka vlažnosti ili zraka. Od toga potječe i naziv procesa – mumificiranje ili balzamiranje.¹⁶¹ Sam proces započeo je u vrijeme Srednjeg kraljevstva, dok je u Novom kraljevstvu dosegao svoj vrhunac. Cilj mumificiranja bio je oslobađanje onih elemenata duše koji će lako preživjeti smrt tijela. Postupak je započinjao odstranjivanjem unutarnjih organa koji su kasnije ostavljeni u konzervansima nakon čega bi uslijedilo premazivanje balzovima te umotavanje.¹⁶²

U svome djelu Herodot daje primjer postupka mumificiranja za kojeg tvrdi da je trajao sedamdeset dana. U navedeno vrijeme ne ulazi sama mehanička obrada umrloga. Pisac objašnjava:

„Mumificiranje je zasebna profesija. Balzamatori, kad se tijelo k njima donese, pokazuju uzorke modela [za izradbu sarkofaga] u drvetu različite kakvoće, obojene tako da slične mrtvacima. Za najbolje i najskuplje modele kažu da su oni koji prikazuju biće od spominjanja čijega imena se moram suzdržati. Druga je vrsta nešto lošija i jeftinija, dok je treća najjeftinija. Kada im je ponuđena razlika u kakvoći rođaci umrlog odluče se koju će od tri izabrati, te nakon što su izvršili odabir odlaze ostavljajući balzamatore da obave svoj posao. Najsavršeni postupak je kako slijedi: mozak se odstranjuje koliko je to moguće kroz nosnice pomoću metalnih kuka; a ono što kuka ne može dosegnuti odstranjuje se pomoću lijekova. Nakon toga utroba se otvara po strani grubim nožem i uklanja se ukupan sadržaj abdomena. Čitava šupljina se potom čisti i ispire, prvo sa palminim vinom, a zatim ulijevanjem usitnjenih začina. Potom je ispunjavaju čistom usitnjenom mirtom, kasijom i drugim aromatskim tvarima, s izuzetkom tamjana, te je ponovno zašiju. Po svršetku tog posla, tijelo polože u sol i ostave ga tako najduže sedamdeset dana. Kad prođe ovo razdoblje, koje ne smije trajati duže od sedamdeset dana, tijelo operu i čitavog ga umotaju u fine lanene povoje prilijepivši ih gumom što je Egipćani rabe umjesto ljepila. U tom stanju tijelo se vraća obitelji koja naručuje jedan kip ljudskog obličja [drveni sarkofag antropoidnog izgleda], u koji stavljaju mrtvacu, te ga

¹⁶¹ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Mumija> preuzeto 24.4.2020.

¹⁶² Uranić, 2002, 229–230

tako sahranjuju u grobnicu, gdje ga postavljaju u stojećem stavu pored zida. Tako se obavlja najskuplji postupak balzamiranja.“¹⁶³

Nastavno s Herodotom, Pierre Montet navodi da je nakon navedenog postupka tijelo umrlog još uvijek bilo samo kostur sa žućkastom kožom ali mu je lice bilo sasvim prepoznatljivo. Uslijedio bi trenutak oblačenja i kićenja mumije ogrlicama, narukvicama i sandalama. Preko rane iz koje je vađen organ stavljena je debela zlatna folija. Većinom se među nogama nalazio primjerak „Knjige mrtvih“, a na lice mu je navučena maska (zlatna, platnena ili gipsana – ovisno o tome kojem je staležu osoba pripadala). Na kraju se sve umotalo u mrtvački pokrov. Ukoliko bi se požurili svi oni koji su radili na posmrtnom slučaju, s pokopom se moglo krenuti nakon dva i pol mjeseca.¹⁶⁴

U vrijeme sahrane i sprovoda obitelj je bila žalosna i u boli. Poneki su se pribojavali da neće dovoljno jadikovati za pokojnikom pa su iznajmljivali i plaćali narikače. Zanimljiva je činjenica da je pogrebna povorka sličila selidbi. Jedan dio posluge nosio je ćupove, kolače, cvijeće i ostale potrepštine, drugi dio stolice, krevete, ormare te ostali namještaj, a treći dio osobne stvari, žezla, statue i lepeze. Sarkofag s tijelom mrtvacu položili bi na katafalk koji je vuklo nekoliko krava, a potom bi ga stavili u čamac. S ostala četiri čamca išle su osobe koje su htjele ispratiti pokojnika, a s njima i pogrebni namještaj. Put bi preko Nila vodio do grobnice kojoj bi se, nakon obreda, zazidala vrata.¹⁶⁵

¹⁶³ Uranić, 2002, 230.

¹⁶⁴ Montet, 1979, 229–231

¹⁶⁵ Ibid, 303–304

Slika 6. Vjerovanja u zagrobni život

12. Zaključak

Egipat, prijestolnica drevne kulture obilježena je bogatim graditeljstvom i umjetnostima. Sama država smještena je u sjeveroistočnoj Africi uz rijeku Nil koja je državni blagoslov. Rijeka je svojim godišnjim poplavama činila dobra zemlji na kojoj bi urodili brojni plodovi. Žetva je ovisila o poplavama koje su se odvijale u pravilnim razmacima. Pomoću kalendara mogli su uočiti dolaze li povoljni ili nepovoljni dani. Egipat je bio pun proročišta, pa se smatra da su kalendari potekli iz hramova. Tumačenja vlastitog svijeta pronalazili su u mitskim obrascima i idejama. U hramu je živio faraon, zajedno s mnoštvom sluga i podanika. Faraon je bio na vrhu hijerarhije. Uz njega, politička moć bila je u rukama svećenstva. U svim su se hramovima sve ritualne radnje i prinošenja žrtava obavljale u njegovo ime. Hramovi su građeni u većim gradovima kao okupljališta svećenika, intelektualaca i bogatih slojeva. Egipatska religija vrlo je kompleksna i opširna. Egipćani su smatrali da bogovi upravljaju svakim segmentom njihova života.

Naseljavanje stanovnika odvijalo se najviše uz rijeku. Kuće su bile uske i duge, te prislonjene jedna na drugu. Viši staleži živjeli su u kućama s dvorištem, dok su kraljevske palače i grobnice svojom veličinom morale predstavljati moć vladara. Vjeruje se da je izgradnja piramida bila mitološko-povijesne obveze faraona jer je sve bilo obilježeno vjerskim značenjem.

Najzastupljeniji od zanata bili su obrtnici, dok je umjetnost Egipta bilo teže pratiti nego obrt. Isto tako, vojnici su bili vrlo cijenjeni jer je egipatska povijest puna ratova i velikih bitaka. Egipatski liječnici liječili su samo jednog pacijenta. Zbog toga svako mjesto bilo prepuno liječnika usprkos tomu da nije bilo lako postati liječnikom.

U Egiptu je bilo poželjno osnovati obitelj. Muškarci koji su bili imućniji mogli su imati više žena. Žene su imale podijeljene uloge koje su se najčešće odnosile na kućanske poslove i brigu o djeci. Djeca su smatrana blagoslovom, posebice muška. Stanovnici Egipta voljeli su okupljanja, druženja i gozbe.

13. Literatura:

Knjige:

1. Brier Bob, Houdin Jean - Pierre, *The Secret of the Great Pyramid: How One Man Obsession Led to the Solution of Ancient Egypt's Greatest Mystery*, Harper Perennial, 2008.
2. Cravetto Enrico (ur.), *Povijest 2, Egipat i antička Grčka*, Zagreb, Europapress holding, 2007.
3. Deary Terry, Hepplewhite Peter, *Užasi povijesti: Strašni Egipćani*, Zagreb, Wgmont, 2003.
4. Erman Adolf, *Life of Ancient Egypt*, London, Macmillian and Co., 1894.
5. Janot Francis, *Kraljevske mumije: besmrtnost u starom Egiptu*, Varaždin, Stanek, 2009.
6. Miquel Pierre, *Privatni život ljudi. U vreme starih Egipćana*, Beograd, NIŠRO "Jež", 1984.
7. Montet Pierre, *Egipat u doba Ramzesa*, Zagreb, Ognjen Prica, 1979.
8. Muller Werner, Vogel Gunther, *Atlas arhitekture 1*, Zagreb, Golden Marketing – Tehnička knjiga, 1999.
9. Novak Grga, *Egipat*, Zagreb, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1967.
10. Pendergast Sarah, Pendergast Tom, *Fashion, Costume, and Culture: Clothing, Headwear, Body Decorations, and Footwear through the Ages, Volume 1*, Farmington Hills: UXL, 2004.
11. Peacock John, *Povijest odijevanja na zapadu: od antičkog doba do kasnoga dvadesetog stoljeća*, Zagreb, Gold marketing- Tehnička knjiga, 2007.
12. Skupina autora, *Egypt, The world of the Pharaohs*, London, h.f.ullman, 2007.
13. Škiljan Dubravko (ur. i preveo) *Herodot, Povijest*, Zagreb, Matica hrvatska, 2007.
14. Uranić Igor, *Sinovi sunca*, Zagreb, Biblioteka Mitologica, 1997.
15. Uranić Igor, *Stari Egipat. Povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Zagreb: Školska knjiga, 2002.
16. Uranić Igor, *Životi Egipćana*, Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 2013.
17. Westendorf Wolfhart, *Drevni Egipat*, Rijeka, Otokar Keršovani, 1969.

Internetske stranice:

1. <https://www.ancient-egypt-online.com/ancient-egypt-fashion.html> (posjećeno 3.5.2020.)
2. <https://www.ancient.eu/article/1033/beer-in-ancient-egypt/> (3.5.2020.)
3. <https://www.crystalinks.com/egyptafterlife.html> (20.4.2020.)
4. <http://factsanddetails.com/world/cat56/sub365/item1942.html> (6.5.2020.)
5. https://hr.wikipedia.org/wiki/Knjiga_mrtvih (posjeta 20.4.2020.)
6. <https://www.starapovijest.eu/staroegipatska-knjiga-mrtvih/> (20.4.2020.)
7. <http://www.touregypt.net/featurestories/cities.htm> (6.5.2020.)

Časopisi:

Markasović Valentina, 2018. Moda starih Egipćana i Egipćanki, *Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, Vol. 9 No.-9.

Pepić Kapidžić Edina, Kapidžić Tarik, 2015. Medicina u drevnom Egiptu: *Bilten Ljekarske komore*, god. XV., broj 19.

Riefstahl Elizabeth, 1970. A Note on Ancient Fashions: Four Early Egyptian Dresses in the Museum of Fine Arts, Boston, *Boston Museum Bulletin*, Vol. 68, No. 354.

Slani Neva, Macuka Igor, 2018. Babilonski i egipatski kalendari i astronomija, *Poučak: časopis za metodiku i nastavu matematike*, Vol. 19, No 74.

Tomorad Mladen, 2012. Staroegipatska umjetnost, *Radovi*, Vol.44., No. 1.

Slike pronađene pomoću Internet pretraživača:

Slika 1. Karnak, <https://www.flickr.com/photos/amthomson/25648228428>

Slika 2. Amonov hram, <https://www.pinterest.com/pin/808185095600756298/>

Slika 3. Unutrašnji plan mastabe

<http://blog.stephens.edu/arh101glossary/wpcontent/uploads/2014/05/mastaba1348892550122.jpg>

Slika 4. Unutrašnja struktura piramide <https://guardians.net/egypt/pyramids/images/gpplan1.jpg>

Slika 5. Odjeća Egipćana <https://www.thoughtco.com/egyptian-clothing-what-clothing-did-egyptians-wear-118179>

Slika 6. Vjerovanja u zagrobni život, <https://www.crystalinks.com/egyptafterlife.html>

14. Sažetak

Stari Egipat slovi najstarijom civilizacijom svijeta. Njegove tajanstvene piramide, običaji, umjetnost te fascinantna mitologija i religija dijelovi su koji čine svaki aspekt ove civilizacije zanimljivom. Svjetska populacija oduvijek je bila fascinirana gradnjom egipatskih domova vječnosti. U Egiptu su dominirali sunce, velika rijeka i pustinja, te poplave koje su se događale u pravilnim vremenskim razmacima.

Svaki Egipćanin svoju je svakodnevicu proživljavao na drukčiji način. Neovisno o imovinskom statusu, svatko je htio osnovati obitelj. Djecu su smatrali blagoslovom, posebice mušku.

Ženina uloga bila je briga za obitelj i dom, dok su muškarci zarađivali za prehranjivanje svoje obitelji. Država je bila hijerarhijski ustrojena s faraonom na vrhu. Obrtnici, umjetnici, medicinari, svećenici, pisari i vojnici bili su izuzetno cijenjeni zbog vlastitog rada.

Egipatska odjeća bila je jednostavna, a najvažniji materijal kojim se šivala odjeća bio je lan.

Kada govorimo o prehrani, rijetki su si mogli priuštiti meso, dok su žitarice bile osnovna hrana. Pivo je bilo glavno piće, te je često imalo platežnu moć. Uživali su u gozbama i glazbi, a veliku su važnost pridodavali ritualima i religiji. Prije smrti pripremali su se za zagrobni život, a grobnice su nazivali „kućama vječnosti“.

Ključne riječi: Egipćani, obiteljska svakodnevica, radna svakodnevica, religija, gozbe, rituali, moda, prehrana, piće, zagrobni život.

Summary

Ancient Egypt is known as the oldest civilization in the world. Their mysterious pyramids, amenities, art, fascinating mythology and religion are the parts that make up every aspect of this civilization interesting. The world's population has always been fascinated by the construction of Egyptian homes of eternity. Egypt was dominated by the sun, the great river and desert, and the floods at regular intervals.

Every Egyptian lived his daily life in a different way. Regardless of property status, everyone wanted to start a family. Children were considered a blessing, especially a male one.

The woman's role was to take care of the family and home, while the men earned money for the family.

Egypt was hierarchically organized with a pharaoh at the top. Craftsmen, artists, medics, priests, scribes, and soldiers were highly valued for their own work.

Egyptian clothing was simple, and the most important material used to sew clothing was linen.

When it comes to food, few of them could afford meat, while cereals was the main food.

Beer was the main drink, and often had the ability to pay. They enjoyed feasts and music, and importance to rituals and religion. Before they died, they prepared for the afterlife, and the tombs were called "houses of eternity."

Keywords: Egyptians, family everyday life, everyday life, religion, feasts, rituals, fashion, food, drink, afterlife.